

APRENDRE DEL PASSAT

ESTUDI COMPARATIU DE LA CRISI DE
L'IMPERI ROMÀ I LA CRISI ACTUAL

Autora: xxx
Tutora: xxxx
Curs i Grup: 2º batx. B
Centre: xxx

ÍNDIX

Índex

Pròleg

Agraïments

1. Introducció	7
2. Història de Roma	9
2.1. La Monarquia Romana	12
2.2. La República	16
2.3. L'Imperi Romà	20
2.3.1. Alt Imperi	20
2.3.2. Baix Imperi	21
2.3.2.1. Dioclecià	21
2.3.2.2. Successió de Teodosi I i la regència d'Estilicó (395-408)	22
2.3.2.3. El Regnat d'Honori	24
2.3.2.4. Govern de Joan (final de 423, maig del 425)	25
2.3.2.5. Govern de Valentí III (425-455). Regència de Gal·la Plàcidia (425-437)	25
2.3.2.6. Petroni Màxim (455)	26
2.3.2.7. Avit (455-456)	26
2.3.2.8. El protectorat de Ricimer(457-472) i el regnat de Maiorià (457-461)	27
2.3.2.9. Libi Sever (461-465)	27
2.3.2.10. Antemi (467-472)	28
2.3.2.11. Protectorat de Gondebald (472-474). Olibri (472-473). Glyceri (473-474)	29
2.3.2.12. Juli Nepot (474-475). Protectorat d'Orestes i regnat de Ròmul (475-476)	29
3. L'Edat Contemporània	30
3.1. Antic Règim	30
3.1.1. Una societat agrària en l'Antic Règim	31
3.2. Revolució Industrial	32
3.3. Segona Revolució Industrial	33
3.4. Primer Guerra Mundial	34
3.5. Segona Guerra Mundial	35
3.6. La història immediata: Del món actual cap a la Globalització	36
3.7. El món posterior a la Segona Guerra Mundial (1945-1973)	36
3.7.1. La Guerra Freda	36
3.7.2. La Crisi de 1973 i tercera revolució industrial	31
3.8. Nou ordre posterior a la caiguda del mur de Berlín	38
3.9. Expansió i decadència d'Europa	38
3.10. Globalització i Antiglobalització	38
3.12. El món posterior a l'11-S	39
3.13. La Crisi Econòmica Actual	39
4. Evolució de la Crisi Romana	40
4.1. Baix Imperi	40
4.2. Els impostos segons els textos	41
4.3. La percepció fiscal	42

4.3.1 Les persones.....	42
4.3.2. Confiscacions:	42
4.3.2.1. Confiscacions i botins de guerra.....	42
4.3.2.2. De Dioclecià a Constantí (284-324).....	43
4.3.2.3. Constantí i els seus fills.....	43
4.3.2.4. De Magnesi a Julià.....	43
4.4. Corrupció i Malversacions.....	44
4.4.1. La corrupció dels administradors en el <i>Codex Theodosianus</i>	44
4.4.2. La Repressió	44
4.4.3. Els administradors	44
4.5. La Societat Desigual	45
4.5.1. El Patronat.....	45
4.5.2. L'esclavitud.....	45
4.5.3. Els Colons	46
4.5.4. Les fortunes privades	47
4.6. Els Preus.....	47
4.6.1. La formació dels preus.....	48
4.6.2. El llegat d' Aurelià	48
4.6.3. Fase de forta pujada dels preus (S.III-367) i fase de pujada moderada (368-S.V).....	49
4.6.4. La crisi en el temps de Dioclecià	49
4.6.5. La crisi d'Antioquia en el temps de Julià.....	50
4.6.6. La Segona crisi d'Antioquia.....	50
4.7. La banca i els crèdits	51
4.7.1. Els Deutes	51
4.7.2. Els crèdits dels rics	51
4.8. La Moneda i la Societat.....	51
4.8.1. Elements estructurals: la crisi dels rendiments	52
4.9. La Moneda i l'Evolució	52
4.9.1. Els Motors de l'evolució	53
4.9.2. L'evolució Estatal	54
4.9.2.1. El període de Dioclecià.....	54
4.9.3. El viratge constantinià	55
4.9.4. Crisi i Ruptures.....	56
4.10. L'evolució Social.....	57
4.10.1. Del Segle III als Valentinians	57
4.10.2. Dels Valentinians al final del Baix Imperi	57
4.11. L'evolució eclesiàstica	58
4.11.1. L'església, garantia de l'evolució	58
4.11.2. L'església al servei de l'ordre social:.....	59
4.12. Cap a un Balanç.....	60
5. Crisi Actual 61	
5.1. Causes i Origen	61
5.2. Evolució	63
5.3. La crisi a Europa	64
5.4. La crisi a Espanya	65

5.5. Hi ha solucions?	66
6. Anàlisi Comparatiu de la Crisi de l'Imperi Romà i la Crisi Actual	67
7. Comparació entre l'Imperi Romà i el món Occidental Actual	68
8. Conclusió	78
9. Pàgines web i bibliografia	81

PRÒLEG

PER QUÈ CAU UN IMPERI?

Aquesta és una qüestió tan essencial i encara més antiga que el “ser o no ser” shakespearà. Per tal de respondre-la s’han vesat tones de tinta i segurament encara avui en dia no som capaços de trobar-ne contestació. En tot cas sí que estem en disposició d’afirmar que, en atansar-nos als fets que produeixen l’ascens i la caiguda d’una superpotència, la fem reviure al menys en la nostra imaginació que és la “potencia” més gran que posseeix tot ésser humà.

S’ha de tenir por dels grans Estats que sotmeten les persones i altres Estats sobirans. Hem de fugir dels governants que dicten lleis en funció dels seus interessos particulars sempre rebent-ne profit. Convé allunyar-se de la manipulació i ús indegut (o abús) del poder.

Apropem-nos però al coneixement del nostre passat, a la lectura de les obres clàssiques de tots els temps i a l’enriquiment que ens atorguen les diferents cultures i llengües del món, una font inexhaurible de plaer!

xxxx

Professora de Clàssiques de l’Institut xxxx

AGRAÏMENTS

Vull agrair a la meva tutora l'esforç realitzat dedicant tant temps a ajudar-me a realitzar aquest treball de recerca de Batxillerat. També m'agradaria donar gràcies per tot el seu suport a la meva mare, la meva família i alguns amics. Sense ells la realització d'aquest treball hauria estat molt més complicada.

“Lo que hace grande la Historia de Roma no es que haya sido hecha por hombres diferentes a nosotros, sino que haya sido hecha por hombres como nosotros.”¹

¹ MONTANELLI, Indro; Història de Roma

1. INTRODUCCIÓ

La història de l'Imperi Romà ha suscitat molt interès des del Renaixement fins als nostres dies, no només entre els historiadors, filòlegs i altres estudiosos, sinó també entre la gent del carrer en general. Moltes persones se senten atretes per saber més sobre diferents aspectes de la història, la política, la societat, els espectacles,... de l'antiga Roma.

Des del moment que vaig entrar en contacte amb el món Romà, vaig saber que era un tema en el que havia d'aprofundir per tal d'arribar a conèixer el màxim possible, fins i tot els detalls i anècdotes que van succeir.

Vaig començar a llegir sobre el tema i durant les classes de llatí vaig poder informar-me sobre la història llatina i el llegat romà. Amb la curiositat que ja tenia i l'esforç de recopilar informació en llibres, vaig començar pel meu compte a investigar per Internet.

Finalment, quan vaig haver d'elegir tema pel Treball de Recerca, no va ser pas fàcil: sabia que volia fer un treball sobre la civilització llatina, però desconeixia sobre quin aspecte concret d'aquest vast imperi podia versar. Després d'estar uns dies reflexionant sobre quin podria ser el tema,... si la política, l'economia, la societat... vaig decidir que en la situació de crisi en la que estem vivint, fóra una bona idea la de comparar aquesta crisi amb la crisi i desaparició de l'Imperi Romà, per saber si hi havia cap similitud i per poder arribar a informar-me molt més sobre les dues.

El fet d'establir comparacions entre fets històricament tan llunyans és un repte engrescador que m'ha motivat al llarg de tots aquests mesos i que m'ha fet obrir els ulls a la nostra pròpia realitat a través de la que van protagonitzar els romans ara fa uns dos mil anys.

D'altra banda la comparació entre dos grans imperis em va semblar interessant ja només pel fet de copsar quines constants històriques hi ha entre els estats que dominaren i dominen el món.

Quines circumstàncies històriques, polítiques, econòmiques, culturals,... es combinen per a que un estat esdevingui un imperi mundial? Tenen els ciutadans d'un gran imperi unes característiques determinades? Estan fets els seus governants d'una fusta especial?

Així que, després de plantejar-me la hipòtesi de què el món actual i la situació actual de crisi tenen similituds amb com eren i amb el que va passar fa uns milers d'anys els romans, vaig començar a treballar.

Abans d'arribar a establir les comparacions entre la crisi romana i la crisi actual, m'havia de posar en situació, així que sense dilacions vaig començar a buscar per llibres i per Internet la història dels romans i el context històric de l'Edat Contemporània. Una vegada posada en situació, vaig iniciar la meva recerca del que havia passat durant el Baix Imperi, el qual va ser un dels apartats que em va costar més ja que la crisi romana és un tema molt complex d'explicar. Però em faltava l'element més important per arribar a confirmar la meva hipòtesi: la crisi actual, un tema que encara no s'ha estudiat tan profundament com la crisi romana, però tot i així interessant per a poder establir les comparacions que m'havia proposat fer. Finalment, havia de cercar les similituds entre el món romà i el món actual, per tal de veure els models romans que encara es conserven. Aquest darrer punt tampoc va ser fàcil de trobar, ja que, la majoria d'informació sobre les semblances estava en anglès i s'havia de buscar amb el corresponent idioma i després traduir-les i fer-les coherents.

En general durant l'elaboració del treball m'he trobat amb poques dificultats, solament les esmentades anteriorment sobre la recerca de la crisi romana i les semblances entre el món romà i el món actual.

I donant per finalitzada la introducció, us presento el fruit de la meva investigació sobre l'Antiga Roma, la seva caiguda i sobre com aquesta encara és vigent en molts fets i aspectes actuals.

2. HISTÒRIA DE ROMA

Per explicar la fundació de Roma ens remuntem a dos mites molt coneguts, el d'Eneas, explicat a l'*Eneida* de Virgili, i el mite de Ròmul i Rem que forma part de la narració del començament de l'obra de Tit Livi *Ab Urbe Condita*. Segons el relat mític, Eneas, un troià fill de Venus, és predestinat pels déus a protagonitzar el salvament del poble troià dels grecs. Ens el presenten com el fundador d'una nova Troia en terres d'Itàlia. Abans d'arribar al seu destí Eneas recorre un llarg i agitat periple pel Mediterrani, en companyia del seu pare, Anquises, i del seu fill, Ascani.

Un cop va arribar a Itàlia, va ser acollit pel rei Llatí, però el fet que Eneas es volgués casar amb la filla d'aquest va provocar una guerra amb el pretendent anterior, el rei Turn.

1. Eneas amb el seu fill i el seu

Aquesta guerra es va acabar resolent en un combat entre Eneas i Turn, que va tenir com a resultat la mort del rei Turn. Finalment Eneas es va casar amb Lavínia i van fundar la ciutat de Lavínum.

Després de la mort d'Eneas, Ascani va fundar Alba Longa. A partir d'aquí s'aniran succeint els descendents d'Eneas, fins al naixement de Ròmul i Rem. Ròmul i Rem eren fills de Rea Sílvia i de Mart. Numitor, l'avi dels dos bessons, és desterrat pel seu germà petit Amuli, que va intentar desfer-se dels nens per regnar a Alba Longa. Els déus van intervenir per tal que el destí s'acompleixi:

primer va ser la lloba, qui alletà els bessons; després és el pastor

2. Ròmul i Rem amb la Lloba Capitolina

Fàustul i la seva dona, que els adopten i els crien. Finalment, Ròmul i Rem coneixen la seva procedència i li retornen el tron a Numitor. Tot seguit decideixen fundar una nova ciutat que anomenaran Roma, en el lloc on havien estat salvats i criats.

Després d'una disputa per saber qui seria el rei de la nova ciutat, Rem apareix mort. Algunes versions diuen que va ser el seu propi germà Ròmul qui el va matar.

Des de la fundació de Roma al segle VIII aC fins al final de l'era romana, tretze segles després, podem distingir tres etapes: la **Monarquia**, la **República** i l'**Imperi**.

I. Època de la Monarquia

Aquesta època va des de la fundació de Roma l'any 753, fins l'expulsió de l'últim rei al 509a.C.

Dins d'aquesta època va haver-hi dos períodes:

1) Període Llatí-sabí

En aquest període van regnar els quatre primers reis (Segles VIII- VII a.C)

- a) **Ròmul**: (fundador de Roma): era un rei d'origen llatí que va crear el primer Senat i l'Assemblea del poble (*Comitia curiata*)
- b) **Numa Pompili**: rei sabí que va regnar 43 anys. Va ser el fundador de la religió romana.
- c) **Tul·lus Hostili**: rei llatí de caràcter bel·licós que va regnar 32 anys. Va ser el qui declara la guerra als albanos.
- d) **Anc Marci**: rei de procedència sabina que va regnar 24 anys, net de Numa Pompili. Aquest rei va manar a construir la primera muralla de Roma.

2) Període etrusc

En aquest període van regnar els tres últims reis (segle VI a.C.)

- a) **Tarquini el vell**: va regnar 38 anys i era d'origen greco-etrusc. Va ser qui va introduir festes i ritus religiosos a la ciutat.
- b) **Servi Tul·li**: va regnar 44 anys i era el fill adoptiu de Tarquini. Va ser el rei que va reestructurar la constitució política de la ciutat.
- c) **Tarquini el Superb**: va regnar 25 anys. Va ser l'últim rei i va ser ell qui va anul·lar el Senat i va prescindir de l'Assemblea del poble.

II. Època de la República

Aquesta època va des de l'any 509 fins al 27 a.C., en què Octavi August és proclamat el primer emperador. Aquí també podem trobar dos períodes:

- Període de democratització: que va durar fins al segle III a.C. En aquests anys es van produir les Guerres Púniques, així com la conquesta d'Itàlia i d'altres territoris.
- Període d'oligarquia: del segle II al segle I a.C. Roma va instaurar finalment el seu Imperi al voltant del Mediterrani.

III. Època de l'Imperi

Comprèn el període entre els anys 27aC i 476 dC, any en què l'últim emperador va ser expulsat. En aquesta època podem destacar dos períodes:

- Període del **Principat** o Alt Imperi: que comprèn des del segle I aC fins al Segle III dC va ser batejat amb el nom de Principat, perquè August va voler que el seu lloc al capdavant de l'Estat s'anomenés *princeps*.
- Període del **Dominat** o Baix Imperi: que comprèn des del segle III dC fins al Segle V dC, conegut així perquè l'emperador va passar a ser reconegut com l'únic amo i senyor.

Després d'aquesta petita introducció dels períodes de la història de Roma, convé passar a desenvolupar-los més extensament per a tenir un coneixement més ampli dels esdeveniments.

2.1. LA MONARQUIA ROMANA

De la primera època de la història romana, la Monarquia, en tenim poques dades i les que tenim es barregen amb dades mitològiques. Aquesta època va des de la fundació de Roma l'any 753, fins l'expulsió de l'últim rei al 509 aC. És una època que es desenvolupa durant el que s'ha anomenat protohistòria de Roma.

En el període de la Monarquia la societat estava dividida en **tres classes**:

- la **classe alta**, que la formaven els patricis
- la **classe baixa** formada pels estrangers i veïns que mancaven de drets i no tenien cap participació en el govern.
- Els **esclaus**, que no eren tractats com a persones sinó com a objectes.

• Període Monàrquic Llatí-sabí

Després d'uns quants anys de guerra entre llatins i sabins tots els llogarets, que estaven repartits entre els turons que hi havia a prop del Tíber, es van fusionar i es va formar la societat llatinosabina. El primer rei és Ròmul que comparteix el tron amb el rei Tit Traci. Primer mor el rei Tit Traci i després Ròmul. En morir aquest, el successor va ser el rei sabí Numa Pompili. A la mort de Numa Pompili el succeeix el rei llatí Tul·lus Hostili i a continuació, Anc Marci.

En aquest període la Monarquia era electiva, això vol dir que el poble podia elegir el monarca.

El cap de l'estat de la ciutat governava, jutjava, dirigia l'exèrcit, i convocava i presidia el Senat i l'Assemblea.

La primera constitució romana s'atribueix a Ròmul. Aquesta constitució va distribuir els diferents llinatges patricis en **tres tribus**, cadascuna organitzada en **deu cúries**.

- **Període Monàrquic etrusc**

Després de la mort de Anc Marci (etrusc), s'anomenà un nou rei: Tarquini l'Antic. Amb Tarquini, rei etrusc, comença el període de regnat dels monarques etruscs. A aquest el succeeix el seu gendre Servi Tul·li, després de regnar 38 anys, i quan morí aquest, després de 44 anys regnant, el va succeir Tarquini el Superb.

3. El rei Anc Marci

Els reis etruscs arriben al poder utilitzant la intriga i la violència, en lloc de fer-ho per l'elecció del Senat i l'Assemblea, i com a conseqüència d'això, el poder de Senat i l'Assemblea quedà molt reduït.

S'atribueix al rei Servi Tul·li una reforma de la constitució de Ròmul: el sistema de participació política segons el llinatge, és substituït per un altre, que es fonamenta en la riquesa.

A mesura que anava passant el temps les relacions entre els reis i el Senat, anaven sent cada vegada més tenses fins que es va arribar a la ruptura amb l'últim rei. Aquesta ruptura va provocar el descontentament del poble. Això i els abusos de la camarilla reial, van provocar la insurrecció de la ciutat i el rei va ser expulsat, juntament amb la seva família.

- **El govern**

El seu sistema d'Estat recorda a les prefectures i als sistemes tribals. Durant la Monarquia solament podien participar en el govern els patricis², els caps de les famílies, per ser els descendents dels fundadors o pares de la ciutat. L'òrgan més importat del govern romà, el **Senat**, estava format per aquests caps de les famílies patrícies.

² **Patricis:** Eren els que formaven l'aristocràcia romana. Eren els únics considerats ciutadans romans, amb dret de votar i d'estar als càrrecs polítics.

Un altre òrgan de govern era l'**Assemblea** del poble o Comicis Curiats, que era convocada pel rei. L'Assemblea és una reunió de ciutadans de l'antiga Roma on es concentraven les trenta cúries i la seva funció era la d'aprovar lleis o nomenar càrrecs.

L'**autoritat suprema** era exercida pel rei que alhora era el cap militar, suprem sacerdot i jutge suprem.

La monarquia era **electiva** i estava limitada pel Senat i per l'Assemblea.

- **Organització política del Govern**

Com ja hem vist, hi havia dues institucions amb diverses funcions:

- El **Senat**: Aquesta institució, formada pels caps de les famílies patrícies, tenia la funció d'assessor del rei en les seves activitats.
- L'**Assemblea**: Estava formada pels patricis i clients, complien la funció legislativa i judicial fins que s'elegia al rei.

- **L'Economia**

L'economia en l'època monàrquica estava basada en l'**explotació** de les terres. Aquesta societat estava formada majoritàriament per camperols, que com a medi d'intercanvi utilitzaven el bestiar.

Les persones que vivien a la ciutat es dedicaven sobretot a l'artesania, a la fusteria, al ferro i alguns també proveïen al poble d'aliments i estris necessaris per al dia a dia.

Roma va comptar amb algunes riqueses minerals com les Salines en la desembocadura del riu Tíber i mines d'or i plata.

Gràcies als recursos Roma va poder gaudir d'una activitat comercial molt important.

- **La Religió**

Durant l'època monàrquica la religió era politeïsta, és a dir, els llatins creien en més d'un déu. A principis d'aquesta els llatins practicaven el culte cadascú a casa seva on adoraven diferents divinitats considerades posteriorment menors: els **Manes**, eren els protectors de la llar familiar, que havien de ser recordats i propiciats en festes determinades, els **Lars** i els **Penats**, que s'ocupaven entre altres coses, com del rebost de la casa. Les famílies tenien un racó a la sala principal on tenien les imatges dels seus avantpassats, per poder retre'ls culte, i d'allà els treien en processó en els dies assenyalats. Cada família tenia el seu propi ritual a l'hora de venerar els seus déus. Els ritus estaven presidits pel *pater familias*.

4. **Matrimoni Cerveteri, escultura religiosa de l'època estrusca.**

La dona, en casar-se, abandonava els cultes de la seva família i s'incorporava als de la família del seu marit.

Els ritus més freqüents eren ofrenes d'aliments, libacions, pregàries, ornaments florals i espelmes enceses.

Els etruscs creien en la vida d'ultratomba, d'aquí les manifestacions de gran importància en els llocs d'enterrament. Quan els monarques etruscs van arribar al poder, van introduir noves creences. La religió dels etruscos estava relacionada amb les seves observacions astronòmiques i meteorològiques.

Més tard es va incorporar el culte públic, que estava a càrrec d'un sacerdot subordinat al col·legi de Pontificis. Els sacerdots etruscs es denominaven *haruspices*, i sempre van tenir una posició de privilegi en la societat. Els *haruspices* s'especialitzaven a "interpretar" el que consideraven diversos "signes" profètics: l'endevinació a partir de l'observació dels fetges d'animals sacrificats.

Existien rituals de tot tipus, tan dirigits a l'estat com als individus, extremadament minuciosos i formals, al punt tal que eren presos com a ciència.

2.2. LA REPÚBLICA

Aquesta època va des de l'any 509 fins al 27 a.C., període en el qual Octavi August és proclamat el primer emperador.

Durant la República els llatins tenien un lema nacional: "Senatus Populusque Romanus"(SPQR) que significa: "El Senat i el Poble Romà". Aquest lema va ser l'emblema dels estendards de les legions romanes, així com el nom oficial de la República Romana i l'Imperi Romà. Apareix a les monedes, al final dels documents fets públics, en dedicatòries als monuments i obres públiques. També apareix en l'actual escut d'armes de la ciutat de Roma, així com en cada claveguera i a més del mobiliari urbà de la ciutat.

5. Inscripció "Senatus Populusque Romanus"(SPQR)

- **Sistema Polític durant la República**

Les institucions polítiques s'anaven reformant i acumulant d'acord amb les necessitats i la correlació de forces entre els diferents sectors de la població. En l'època de la República va haver-hi tres pilars fonamentals: les **Magistratures**, el **Senat** i els **Comicis**.

- **Les Magistratures**

Les magistratures són els càrrecs i el conjunt d'atribucions amb les quals, en l'antiga Roma, s'investia a un ciutadà perquè exercís determinades funcions relacionades amb l'administració i direcció política de la ciutat.

Aquestes es repartien el poder executiu, militar i civil, i l'administració de la ciutat de Roma. Entre les magistratures hi tenim dues classes: les **magistratures Ordinàries** i les **magistratures Extraordinàries**.

Dins de la classificació de **magistratures Ordinàries** en tenim quatre que feien les tasques de govern:

- ✓ Els **còsols**: hi havia dos llatins que feien aquesta funció. Aquest manaven sobre la resta dels magistrats.
- ✓ El **edils**: Feien la funció quatre homes, dos patricis i dos plebeus. Aquests quatre s'encarregaven de l'administració de la ciutat.
- ✓ Els **qüestors**: Al principi de la república eren dos, però en el temps que Cèsar manà van ser quatre. Eren els encarregats de l'administració de les fons públiques i despeses militars i civils.
- ✓ Els **pretors**: Fins al final de la república van ser dos. Eren responsables de l'administració de la justícia. Un s'ocupava de problemes entre romans i l'altre de problemes entre forasters.

Aquestes quatre magistratures tenien característiques comuns: totes quatre eren de durada **anual**, tenien **col·legialitat**, eren **gratuïtes** i tenien **progressivitat**:

- **Anualitat**: la durada dels càrrecs era d'un any, de tal manera que hi havia eleccions cada any.
- **Col·legialitat**: cada magistratura era exercida per dos o més, amb la mateixa autoritat i dret de vetar-se mútuament.
- **Gratuïtat**: els càrrecs no estaven remunerats i només hi podien aspirar els rics.
- **Progressivitat**: S'iniciava com a qüestor i per arribar a cònsol s'havia de passar pels càrrecs intermedis.

Les **magistratures Extraordinàries**, en canvi, només eren escollides en situacions de perill excepcional, per exemple quan hi havia una guerra que posés en perill l'existència de Roma, així passà en declarar la guerra a Cartago.

○ **El Senat**

L'ordre senatorial, que complien els senadors, era vitalícia. El senat tenia una gran importància en la política interior i exterior. Al principi de la República, el Senat constava de tres-cents senadors, que eren elegits cada cinc anys pels censors entre els membres de l'ordre senatorial. Els senadors que abans de ser-ho havien estat còsols, constituïen la *nobilitas*.

○ **Els Comicis**

En aquella època hi havia dues menes de Comicis: els **Comicis Centuriats** i els **Comicis Tributs**, que eren totalment diferents.

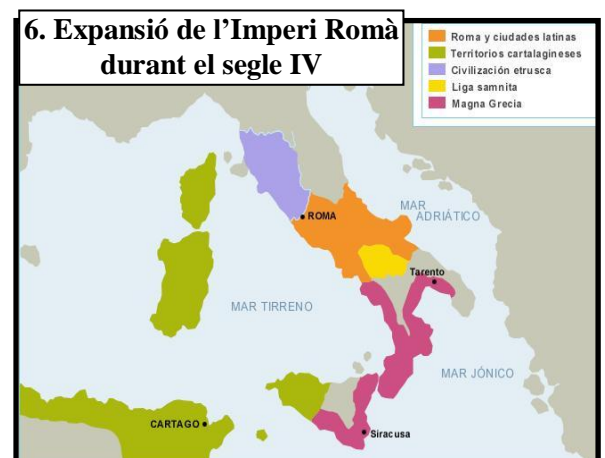
- Els **Comicis Centuriats**: aquí els ciutadans votaven segons les seves riqueses en cinc classes o nivells, dividits en centúries. Cada centúria tenia un vot. La funció principal dels Comicis Centuriats era electoral.

- Els **Comicis Tributs**: l'origen d'aquests comicis es trobava en la primera assemblea plebea. En aquests comicis participaven tots els ciutadans romans. Era l'assemblea legislativa per excel·lència.

- **Història externa: Les conquestes Romanes durant la República**

a) Segle V i primera meitat del Segle IV aC

En aquest període es dona la conquesta del centre d'Itàlia, unes vegades aquesta conquesta és **esglaonada**, d'altres vegades **simultània**, amb canvis d'aliança freqüents. Primer va ser el centre: els sabins, els llatins i els altres pobles limítrofs (volscos, eques i hèrnics).

La ciutat de Roma durant la primera meitat del segle IV aC va haver d'enfrontar-se als atacs dels Gals pel Nord d'Itàlia, que en dues ocasions van arribar a conquerir la ciutat.

b) Segona meitat del Segle IV aC i primera meitat del segle III aC:

Els romans es van disposar a conquerir el sud d'Itàlia, els samnites i les colònies gregues, i finalment ho aconsegueixen.

c) Segona meitat del Segle III aC :

Es produeixen les conegudes Guerres Púniques, els enfrontaments entre els Romans i els Cartaginesos.

- **Primera Guerra Púnica:** del 264 al 241 aC. Després de lluitar molt, van guanyar els Romans, expulsant així als cartaginesos de Sicília i fent d'aquesta la primera província de l'Imperi.
- **Segona Guerra Púnica:** del 219 al 201 aC els cartaginesos van envair Itàlia pels Alps i van derrotar a l'exèrcit Romà. Simultàniament els romans van atacar als Cartaginesos a Hispània. Primer van desembarcar a Empúries i van ser derrotats a la Bètica. La segona vegada van vèncer als Cartaginesos i els van expulsar de la Península. Els van atacar per última vegada al nord d'Àfrica. Finalment Anníbal, cap dels cartaginesos, va ser derrotat per Escipió al 202 aC.

Com a resultat d'aquestes guerres, Roma va començar a construir el seu Imperi, pels territoris que abans controlaven els cartaginesos.

d) Primera meitat segle III aC:

En aquest temps els romans van conquerir l'interior de l'oest de la Península Ibèrica. La van dividir en dues províncies: l'Hispania Ulterior i l'Hispania Citerior. Continuant amb les conquestes, van conquerir Grècia i també va ser dividida en dues províncies: Macedònia i Acaia. Després de guanyar als cartaginesos en les Guerres Púniques, van destruir la ciutat de Cartago i van convertir el territori en província Romana. Finalment, l'Àsia Menor, ara Turquia, es va convertir en província de l'Orient.

2.3. L'IMPERI ROMÀ

Aquesta època va des de l'any 27 aC fins al 476 dC, en què l'últim emperador va ser expulsat. En aquesta època podem destacar dos períodes:

2.3.1. Alt Imperi

Amb Octavi August s'inicia un sistema polític amb el nom de **Principat**. August va aconseguir el poder absolut gràcies al suport de l'exèrcit amb el qual va derrotar Marc Antoni l'any 31aC en la batalla d'Àccium. A partir d'aquell moment va anar acumulant honors.

La successió no estava reglamentada ni el poder era legalment hereditari. L'exèrcit, sobretot les cohorts pretorianes acantonades a Roma, escollia el futur emperador, unes vegades d'entre els membres de la família imperial, altres vegades entre els generals més prestigiosos o més generosos. Els successors d'August en el càrrec rebien tots els honors i poders un cop eren acceptats per l'exèrcit, encara que la successió no es podia plantejar com si es tractés d'una dinastia monàrquica, i aquests honors no eren fàcilment transferibles.

Les antigues institucions republicanes van quedar totalment desvirtuades. Les magistratures es van convertir en una mena de títols nobiliaris i els comicis van desaparèixer. El Senat va retenir part del seu antic poder i passà a ser l'òrgan legislatiu sota l'autoritat de l'emperador.

Es van crear nous càrrecs públics com els **prefectes**, encarregats de l'administració de la capital de l'Imperi; els **procuradors**, funcionaris al servei directe de l'emperador, i els **caps de la cancelleria**, encarregats dels diferents ministeris: justícia, administració de les províncies, reclamacions, afers estrangers, etc. Els funcionaris més importants constituïen el **Consilium Principis**.

2.3.2. Baix Imperi

Aquest període s'inicià quan l'Imperi Romà començà un procés de transformació econòmica i social, que donà pas a les estructures que fonamentaren el món medieval.

Les invasions i la situació en la que es trobava l'Imperi Romà van obligar a fer una reorganització administrativa en el temps de Dioclecià.

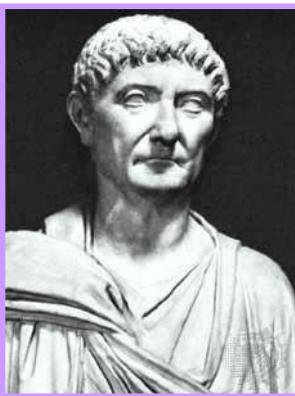

7. Mapa d'Hispania al Baix Imperi

Es van crear **quatre prefectures**, en conseqüència el nombre de províncies va anar augmentant. La

prefectura era governada pel **Prefecte**, mentre que les províncies van seguir a mans dels procònsols o llegats, anomenats també *Praesides*, als quals els van assignar el títol de *Dux*. El nombre de províncies va arribar l'any 297 a noranta-sis, quan l'any 284 eren cinquanta-sis. Hispania, en temps de Dioclecià va quedar inclosa dintre la prefectura de les Gàl·lies i va constituir una diòcesi organitzada en set províncies: Tarraconensis, Cartaginensis, Balearica, Mauritana-Tingitana, Baetica i Gallaecia.

2.3.2.1. Dioclecià:

8. Bust de l'Emperador Dioclecià

Dioclecià, era un militar que esdevingué emperador el 284. Va donar nova vida al poder imperial amb un regnat de llarga duració, durant el qual es va anar forjant amb una ambiciosa reforma política de l'Imperi, com un producte de les circumstàncies.

Dioclecià, conscient de les dificultats, que tenia una persona per administrar un Imperi, l'any 364, va elegir la forma col·legiada com la més apta.

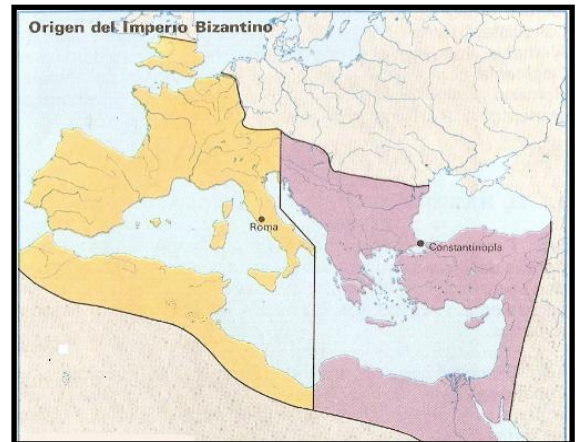
Teodosi va participar de la seva mateixa opinió. Dioclecià anys abans de la seva mort va prendre la decisió de dividir geogràficament el territori romà en dos parts: la **pars Orientis** i la **pars Occidentis** i va nomenar els seus dos fills futurs emperadors de cadascuna d'elles. Així es va obrir un futur diferent per cada part.

Per l'Orient, el naixement d'un nou Imperi brillant, el Bizantí. I per l'Occident en canvi, la culminació de la seva decadència, amb la seva ràpida i

9. Mapa de la Divisió de Dioclecià de l'Imperi

imparable extinció.

Era inevitable que apareguessin diferències entre les dos parts i que aquestes fossin cada vegada més marcades. A l'Orient, durant el regnat de **Teodosi II** va començar a utilitzar-se el grec i a l'altra part, el llatí. Cada part va ser legislada per separat i fins l'any 429, data que es va promulgar el **Codex Theodosianus**, no es va produir una uniformitat legal.

Les relacions església-estat distaven molt d'assemblar-se, doncs, mentre a Constantinoble, capital de la part Oriental, el patriarca acceptava les decisions Imperials, a Roma el seu bisbe, el "Papa", defensava la supremacia del poder espiritual sobre el temporal des dels temps de Damasc i el seu successor Sirici.

10. Estilicó

La crisi va començar en la segona meitat del segle III durant els regnats de Marc Aureli i Còmode. En el seu transcurs, i més encara en els anys posteriors al segle III, van començar a aparèixer els primers símptomes indicadors de què s'estava trencant l'Armòrica³ i l'evolució entre els diferents territoris que configuraven l'Imperi.

2.3.2.2. Successió de Teodosi I i la regència d'Estilicó (395-408)

Quan Teodosi va morir a Milà l'any 395, va deixar fiançada la dinastia en els dos trons imperials: en Constantinoble el succeïa el seu fill Arcadi de 17 anys i a Milà ho feia Honori.

³ **Armòrica:** és la regió de la Gàl·lia que correspon, aproximadament, a l'actual Bretanya, nom derivat del cèltic *ar* (proper) i *mor* (la mar).

El regnat d'Honori es va iniciar amb la llarga regència d'Estilicó, que es va mantenir en el poder fins a l'estiu de l'any 408 en el que va ser assassinat.

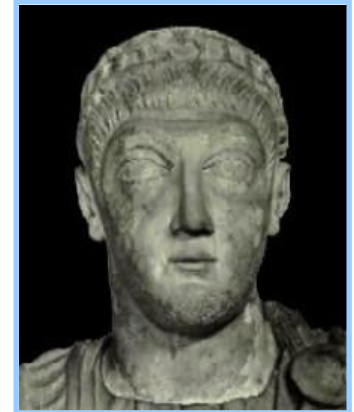
Amb Arcadi i Honori es va iniciar un nou tipus de govern imperial en el que, una vegada elegit l'home de confiança per l'Emperador, delegava en ell totes les seves obligacions executives, de manera que, en el successiu, regnaria però no seria el protagonista del govern.

Pel que fa als conflictes polítics, dos van ser els principals que el regent va haver d'abordar:

- En **primer** terme cal esmentar les relacions amb Constantinoble, conflictives des dels primers moments, per causa de la possessió de la diòcesi de Dàcia i Macedònia. En la divisió de Teodosi aquestes regions havien quedat integrades en la *Pars Occidentis*, amb el que es va provocar un desequilibri territorial en Orient que immediatament va ser reivindicat per la Cort de Constantinoble a través del Prefecte del Pretori, Rufini, pretextant que Orient quedava més reduït en territori i població.
- El **segon** gran problema de la regència de Estilicó van ser els aixecaments i les usurpacions militars. A Àfrica, el "comes" Gildon, va decidir proclamar-se independent després que anys abans havia demostrat la seva fidelitat al pare Honori. Per pressionar a Honori va reduir els enviaments de blat a la ciutat de Roma que aquell any (395) va sofrir gana. La ruptura definitiva es va produir l'any 397.

2.3.2.3. El Regnat d'Honori

El regnat d'Honori va ensopegar amb greus dificultats. En primer lloc amb la recerca d'un nou home fort que substituís a Estilicó, que l'emperador va acabar per trobar en el general romà Constanci. Va ser aquest un home que es va guanyar la confiança i l'amistat d'Honori.

11. Bust d'Honori

Entre els greus problemes que van tenir lloc durant el seu regnat ens concentrem en els més destacats: les **sublevacions i usurpacions militars**, el **saqueig de Roma** de l'any 410, i l'**assentament de nous grups de bàrbars federats** en l'interior de l'Imperi d'Occident .

A Bretanya, en l'any 409, es van produir moviments nacionalistes i Honorius no va tenir més remei que legitimar la independència de l'illa per mig d'un acte legal.

Un altre dels fets que van passar en la vida d'Honori i que va tenir ressonància en el món antic, va ser el saqueig preparat pels visigots l'any 410. Aquest va tenir una forta repercussió entre els escriptors contemporanis.

El fet de què tant la població de Roma com la d'Itàlia va ser incapaç de resistir l'atac dels visigots és un dels aspectes més significatius del segle V.

Honori va intentar rescabalar el saqueig als habitants de Roma i en els anys següents va desenvolupar una important política, reconstruint els principals monuments de la ciutat.

Un altre dels fets que van ocórrer durant el regnat d'Honori va ser l'establiment dels visigots a Aquitània Segona Gala en l'any 418.

Quan Honorius va morir el 13 d'Agost de 423, l'autoritat imperial s'havia enfortit.

2.3.2.4. Govern de Joan (final de 423, maig del 425)

Aquest personatge havia sigut fins aquell moment un alt funcionari de la burocràcia. El seu programa de govern va ser nacionalista, i es va recolzar en els generals Castino i Aeci.

2.3.2.5. Govern de Valentí III (425-455). Regència de Gal·la Placídia (425-437)

El regnat de Valentí III va estar dominat per la figura de la seva mare, Gal·la Placídia, regenta legal fins al 437.

Es va produir el nou disseny del mapa de l'Imperi d'Occident, que va quedar integrat per uns regnes bàrbars confederats, i per les províncies romanes mediterrànies encarregades de controlar les vies de comunicació terrestres, les úniques en possessió del governs central després de que l'any 440 els vàndals s'ensenyorissin de la circulació en el Mediterrani.

Malgrat que Gal·la Placídia hagués desitjat exercir un govern personal sense control, el cert és que la seva autoritat va estar limitada per la de tres generals, Fèlix, Aeci i Bonifaci, contrincants entre ells.

Els problemes més greus d'aquesta etapa els van causar els bagaudes⁴.

Incomprensiblement la història ha tractat mol malament les figures de Valentí III i Gal·la Placídia quan sembla que van saber veure les causes que afligien al seu Imperi i van intentar posar-hi remei. És cert que amb ells es va consolidar l'establiment dels bàrbars dins l'Imperi, però el procés era irreversible.

Es van preocupar del possible retornar a la tradició romana, van intentar revivir la vida urbana i es van aproximar a Constantinoble gràcies al matrimoni de Valentí amb la seva cosina Eudòxia l'any 437.

⁴ **Bagaudes:** és una rebel·lió de camperols.

A partir d'aquell moment van regnar bones relacions entre les dos parts de l'Imperi que van facilitar l'àmplia difusió del *Codi Teodosià* per Occident.

La noblesa i els militars fidels a Aeci van preparar una conspiració contra Valentí que va culminar amb l'assassinat de l'Emperador a Roma a mans d'un soldat el 16 de Març de 455.

2.3.2.6. Petroni Màxim (455)

Al dia següent de l'assassinat de Valentí, el Senat de Roma, va proclamar August a Petroni Màxim, el representant del partit senatorial. Es va casar amb l'emperadriu vídua Eudòxia i va unir en matrimoni al seu fill amb la princesa Eudòcia.

La mesura va provocar les ires de Genseric, rei de vàndals i alans, qui va atacar la ciutat de Roma creant pànic entre la població i en el propi Emperador, Petroni Màxim va intentar fugir de la ciutat, però va ser lapidat per la munió el 31 de maig de l'any 455. Dos dies després Genseric entrava a Roma i donava ordre de saquejar-la. Va fer presoneres Eudòxia i Placídia. Darrere d'ell va quedar una ciutat desorganitzada i incapaç de prendre la iniciativa de l'elecció d'un altre emperador. Els nobles gals-romans van prendre el relleu en el protagonisme polític. Ells van triar a Flavius Eparchius Avitus.

2.3.2.7. Avit (455-456)

Va ser proclamat emperador a Arles el 9 de juliol de l'any 455. El seu breu regnat el coneixem amb profusió de detalls gràcies a la informació recollida pel seu gendre, Sidoni Apol·linar, en la seva col·lecció de *Carmina*.

El regnat d'Avit tampoc va ser més afortunat que el del seu predecessor, encara que sí una mica més llarg. Va obtenir grans assoliments en les seves aliances amb els bàrbars. És més, els vàndals van ocupar tot el nord d'Àfrica i van passar a les ofensives a Itàlia on van ser derrotats per Ricimer.

Ricimer no va poder impedir que Genseric deixés d'enviar blat a Roma. Ricimer va aprofitar per posar-se al capdavant d'ells. Avit es va trobar sol.

Avit va ser vençut en la plana del Po el 17 d'octubre de l'any 456. Una vegada més es va repetir l'ocorregut en la caiguda de Petroni Màxim i la situació de desconcert va ser aprofitada pels regnes bàrbars per estendre els seus límits. Van preferir reconèixer l'Emperador d'Orient com a únic sobirà.

Marcia, Emperador d'Orient, va morir poc després i el seu successor, Lleó I, va nomenar a Ricimer patrici i va retornar, d'aquesta manera, el protagonisme a l'exèrcit igual que l'havia tingut en els dies d'Estilicó.

2.3.2.8. El protectorat de Ricimer(457-472) i el regnat de Maiorià (457-461)

Ricimer es va convertir en el nou home fort d'Occident amb una autoritat molt superior a la del propi Emperador. Ell va nomenar, no només a Maiorià, sinó també als emperadors següents exceptuant a Antemi, i va donar inici a una nova etapa en la qual Roma va recuperar el seu paper com a capital. Maiorià, va ser proclamat pels seus soldats emperador l'1 d'abril de l'any 457.

Va ser l'última gran figura d'Occident i durant el seu regnat, encara que breu, va prendre importants mesures destinades a enfortir l'Imperi, perquè novament fos respectat pels bàrbars. Per a ells va manar construir una esquadra, única manera de poder enfrontar-se amb èxit als vàndals i va formar un important exèrcit integrat per bàrbars.

Ricimer no va perdonar a l'Emperador la seva derrota enfront dels vàndals. El 2 d'agost del 461, aprofitant que Maiorià havia llicenciat les tropes seguint la seva política d'estalvi públic, va manar detenir-lo i decapitar-lo.

2.3.2.9. Libi Sever (461-465)

Uns mesos més tard, el 19 de novembre, el patrici Ricimer nomenava a Libi Sever com a nou emperador.

La figura de Ricimer durant el període de Sever va marcar l'inici del regnat dels bàrbars. En definitiva la debilitat central no va fer més que enfortir la dels reis bàrbars.

El principal problema amb què es va trobar Libi Sever va ser, una vegada més, els vàndals.

El 14 de novembre de 465 va morir Libi Sever en un moment de gravetat tan extrema que l'emperador Lleó I es va veure en la necessitat d'intervenir. Ricimer no es va sentir prou fort com per designar un nou emperador per sí mateix.

2.3.2.10. Antemi (467-472)

El poderós exèrcit amb el qual va arribar a Itàlia li va permetre immediatament guanyar per a la seva causa als generals romans, i al sector senatorial gal, que veia en ell un poder imperial fort, en estar recolzat per l'Emperador de Constantinoble. L'altre sector, encapçalat pel Prefecte del Pretori de la Gàl·lica, es va aliar amb el visigot aconsellant-li que entrés en lluita oberta.

12. Mapa d'ubicació d'Arles, al sud de França

En l'any 469 va tenir inici la guerra amb Euric. Els visigots van arribar fins al riu Lòria, després van aconseguir apoderar-se de la desembocadura del Ródano i de la ciutat d'Arles on van derrotar a l'exèrcit de l'Emperador. Amb aquesta victòria, van quedar aïllades dues províncies: Alvèrnia i la Tarragonina.

Era inevitable que al 472 esclatés la guerra civil. Ricimer, va pactar amb els vàndals i va precipitar així la seva caiguda. La ciutat va ser novament saquejada i Antemi, assassinat l'11 de juliol. Uns dies després moria també Ricimer.

2.3.2.11. Protectorat de Gondebald (472-474). Olibri (472-473). Glyceri (473-474)

El regnat d'Olibri va durar tan sols uns mesos, suficient per a què el rei Gondebald, nebot de Ricimer, es fes nomenar patrici i controlés la situació, com antany fes el seu parent. En el mes de març de 473 va nomenar en Ràvena nou emperador a Glyceri, Lleó I no ho va reconèixer. Va designar nou August a Juli Nepot, aconseguint que Glyceri li cedís el tron sense combatre.

Al juny de 474 Nepot era revestit de porpra en Ràvena, després que Roma, sofrís l'últim saqueig i perdés definitivament el seu paper de capital.

13. Bust de Juli Nepot

2.3.2.12. Juli Nepot (474-475). Protectorat d'Orestes i regnat de Ròmul (475-476)

Els últims anys de desconcert i de falta d'un poder real central els va aprofitar Euric. Juli Nepot va haver de ratificar la possessió alvernesa i del Tarragoní. Es va produir una aliança entre els visigots i els burgundis. La pau va ser signada l'any 475 i arran d'ella Euric va ser reconegut sobirà del territori per ell controlant a Hispània i en la Gàl·lia. En aquells dies Nepot tenia un nou *magister militum*, el romà Orestes, el 31 d'octubre de 475, va nomenar emperador al seu fill Ròmul. L'expulsió de Nepot va significar la ruptura definitiva d'Orient amb Occident.

El breu regnat de 307 dies de Ròmul, va ser pura ficció si tenim en compte que del gran Imperi d'Occident només controlaven Itàlia. Finalment, Itàlia va caure en mans dels mateixos contingents germànics de l'exèrcit romà i així es va posar punt i final a l'Imperi Romà, però no la seva cultura.

3. L'EDAT CONTEMPORÀNIA

Rep el nom d'Edat Contemporània el període que compren des de la Revolució Francesa fins a l'actualitat. Abasta un període de 222 anys.

El nom d'Edat Contemporània és un terme recent, procedeix de la tradicional periodització històrica de Cristóbal Celarius⁵ que utilitzava la següent classificació: Edat Antiga, Edat Mitjana i Edat Moderna, a causa dels forts impactes que van tenir les transformacions posteriors a la Revolució Francesa en la historiografia europea continental, va decidir posar-li un nom diferent.

3.1. ANTIC RÈGIM

L'Antic Règim, es dona a Europa durant l'Edat Moderna, és a dir, als segles XVI, XVII i XVIII, i és un sistema polític, social i econòmic pel qual una minoria privilegiada - noblesa i clergat- ostenta tots els càrrecs públics i no paga impostos, mentre que la immensa majoria de la població - el tercer estat - paga els impostos i no gaudeix de cap tipus de privilegi. Durant aquests tres segles encara perviuen, sobretot en l'àmbit social i econòmic, molts trets propis de l'Edat Mitjana.

L'economia d'aquests segles està pràcticament ancorada en l'Edat Mitjana, doncs encara que s'ha produït algun avanç tècnic, les condicions no són molt diferents de l'època medieval: agricultura extensiva, rotació de cultius, organització gremial...

Enfront d'això comencen a aparèixer algunes formes de capitalisme en mans de la burgesia que en alguns llocs com Anglaterra van tenir una gran importància.

En la política, es donen les monarquies absolutes on el rei té un poder absolut. En el pla econòmic, la burgesia és el veritable motor de l'economia i té el poder econòmic, però aspirarà a tenir el poder polític, i això només es pot aconseguir per la força a través de la revolució.

⁵ **Cristóbal Celarius:** (1638-1707), va ser un historiador alemany i professor de Retòrica i Història a la Universitat de Trobi.

3.1.1. Una Societat agrària en l'Antic Règim

A començament del segle XVIII, la majoria de la població europea vivia al camp. La font principal de riquesa era l'agricultura, i la propietat de la terra era la diferenciació social. L'agricultura estava caracteritzada per una manca de tecnologia: s'utilitzaven eines de fusta i de ferro, l'energia que s'utilitzava era pràcticament humana i animal, tenien pocs adobs i utilitzaven la tècnica del guaret⁶. Com a conseqüència d'aquest endarreriment, la productivitat era molt baixa, i les males collites i la fam reapareixen cíclicament. Les explotacions agrícoles eren especialment per a la subsistència del nucli familiar i l'autoconsum.

El predomini de l'agricultura de subsistència, més la baixa de productivitat, expliquen la manca d'excedents, que impedia el creixement de la població urbana.

A l'Europa Occidental predominava el sistema feudal, que consistia en què la majoria de les famílies camperoles havien de pagar forts impostos a la noblesa i a l'Església. A l'Europa oriental, estaven sotmesos a la servitud, la majoria havia perdut tots els drets sobre la terra i havia de treballar als grans latifundis dels amos.

Les taxes de natalitat i mortalitat eren molt elevades. La mortalitat infantil durant el primer any de vida afectava el 50% dels nadons. Hi ha diferents factors que influeixen en aquest alt índex de mortalitat catastròfica: la fam, les epidèmies i les guerres. Encara que les principals causes n'eren la manca d'higiene, una alimentació escassa, males collites, entre altres.

La població tendia a l'estancament, i moltes regions havien assolit el seu sostre demogràfic, és a dir, el límit d'una relació raonable entre recursos naturals, tecnologia i població. El creixement per damunt del sostre condemnava a passar fam o bé forçava a l'emigració.

La seva fi arribarà amb les revolucions liberals o burgeses i amb la revolució industrial i després s'inicia el règim liberal i l'Edat Contemporània.

⁶ **Tècnica del guaret:** és una pràctica agrícola ancestral per tal d'evitar esgotar el sòl, i estava lligada amb el sistema de rotació de conreus, especialment a l'agricultura de secà.

3.2. REVOLUCIÓ INDUSTRIAL

La Revolució Industrial iniciada a Anglaterra a mitjans del segle XVIII, en canviar les condicions de producció, va originar un enriquiment espectacular.

La revolució industrial suposa el **canvi en la producció i consum de béns** per la utilització d'instruments hàbils, el moviment dels quals exigeix l'aplicació de l'energia de la naturalesa.

El **motor** apareix quan s'aconsegueix transformar l'energia de la naturalesa en moviment. La unió d'un instrument hàbil i un motor assenyala l'aparició de la màquina, l'agent que ha causat el major canvi en les condicions de vida de la humanitat. L'aplicació de la màquina de vapor als

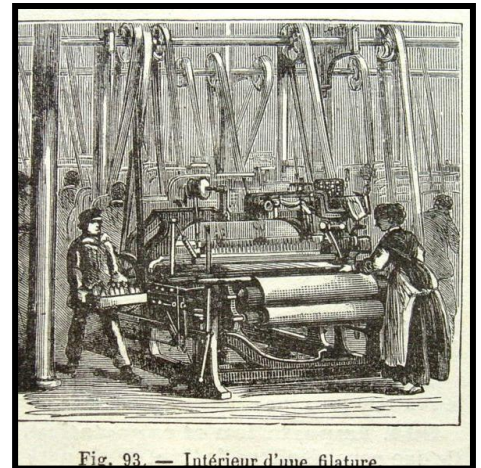

Fig. 93. — Intérieur d'une filature

14. Màquina de filats del segle XIX.

transports, tant terrestres com a marítims, va tenir una immediata repercussió no només en processos de comercialització, sinó també en la qualitat de la vida, en permetre el desplaçament ràpid i còmode de persones a gran distància. La construcció dels ferrocarrils va ser la gran empresa del segle XIX. Es va inventar la màquina de vapor que va venir a resoldre el problema plantejat per les mines i va permetre obrir punts cada vegada més profunds i explotar aquells que havien sigut abandonats per les dificultats i riscos que implicava l'exploració.

En aquesta època la **millor alimentació**, resultant de la diversificació i dels millors rendiments de l'agricultura, va permetre disminuir la mortalitat infantil i allargar la vida dels europeus.

També van contribuir els **progrésos de la medicina** especialment el descobriment i l'aplicació de la **vacuna** per lluitar contra les epidèmies periòdiques que afectaven a la població.

La població europea gairebé va triplicar en el transcurs del S. XIX, sent el seu creixement més profund en els països industrialitzats d'obra i un ampli mercat de compra que va garantir els guanys indispensables per a noves inversions.

El millorament tecnològic de la activitats agrícola va alliberar la mà d'obra i es va produir l'èxode rural cap als centres industrials. Les antigues ciutats van anar adquirint una nova fisonomia, doncs l'aparició de les **fàbriques** i l'aglomeració demogràfica van imposar **canvis urbanístics**.

3.3. SEGONA REVOLUCIÓ INDUSTRIAL

Entre els anys 1880 i 1914, el desenvolupament industrial es va estendre a nous països i va adquirir un ritme accelerat. Aquest va ser de tal magnitud que molts historiadors l'han denominat la **Segona revolució industrial**.

Un dels esdeveniments més destacats durant la segona meitat el S. XIX va ser la població i la colonització de noves terres. Va haver-hi un gran corrent migratori.

Aquest sorprenent moviment migratori es va poder realitzar perquè els transports es van abaratir i van facilitar als camperols, que no trobaven treball en les ciutats europees, el trasllat a les terres on existien millors expectatives laborals.

La revolució industrial va tenir grans repercussions en la societat:

- La burgesia va desplaçar definitivament la noblesa com a classe rectora en els països occidentals.
- Els camperols, expulsats del camp per la creixent mecanització de les activitats agrícoles, van emigrar cap a les ciutats i, juntament amb els artesans empobrits pel nou sistema fabril, van donar origen a una nova classe social: el proletariat obrer.

En el 1848 apareixen els principis de la ideologia marxista i els fonaments de la seva acció. Al 1864, es va organitzar la "Primera Internacional Obrera" per a impulsar la lluita revolucionària en tots els països. Aquesta associació no va poder mantenir la seva unitat per l'escissió que es va produir al 1872 degut a la corrent anarquista. La Segona Internacional, va ser creada al 1889, no va poder superar el nacionalisme dels partits socialistes que l'integraven.

3.4. PRIMERA GUERRA MUNDIAL

El 28 de juny de 1914 un accident internacional, l'atemptat de Sarajevo, va donar bon pretext a l'Imperi austrohongarès per pressionar Sèrbia a través d'un ultimàtum que va desencadenar l'activació d'una complexa xarxa de pactes defensius: Sèrbia el tenia amb Rússia, i aquesta a la vegada amb el Regne Unit i França per al cas d'una guerra amb Alemanya. En pocs dies, les principals potències estaven immerses en una guerra general que no es va limitar a Europa, sinó que va involucrar als cinc continents i es va prolongar fins al 1918.

15. Soldats Britànics en la Primera Guerra Mundial

Davant la magnitud de la destrucció física i moral de generacions senceres de joves i un impressionant nombre de mutilats, a més de la desorientació vital, social i intel·lectual a la que es van enfrontar els supervivents marcats per tan penosa experiència, va passar a considerar-se la **Gran Guerra** com la major catàstrofe patida fins llavors per la humanitat.

La Gran guerra va suposar l'enfonsament de l'Imperi otomà en el Pròxim Orient, aconseguint els britànics la mobilització del nacionalisme àrab, postura contradictòria amb el suport simultani que s'oferia als sionistes, el que plantejarà per al futur un dels punts més importants de tensió internacional, sobre tot per la seva riquesa en el petroli.

3.5. SEGONA GUERRA MUNDIAL

El Setembre de 1939 Hitler va incorporar a Alemanya una de les seves reivindicacions expansionistes més delicades: el passadís de Danzing, que implicava la invasió de la meitat occidental de Polònia.

Anglaterra i França van declarar la guerra, que esperaven com una repetició de la guerra de trinxeres per a la que havien pres tota classe de precaucions que van mostrar ser del tot útils.

Pràcticament tot el continent europeu estava ocupat per l'exèrcit alemany o pels seus aliats, entre els que destacava l'Itàlia feixista, encara que la seva aportació militar no va ser molt significativa.

El període final de la guerra es va caracteritzar per les complexes operacions necessàries en els desembarcaments dels aliats a Europa i l'enfonsament del front oriental en el que van tenir lloc les més massives operacions de tancs de la història. Mentre, en el front occidental els alemanys experimentaven armes tecnològicament molt desenvolupades, i suportaven bombardejos destructius sobre les seves ciutats a una escala mai abans vista. D'altra banda en la Guerra del Pacífic els americans van haver de desallotjar illa a illa als japonesos fins als bombardejos atòmics sobre Hiroshima i Nahasaki a l'Agost de 1945.

A diferència de la Primera Guerra Mundial, l'alliberament es va produir a causa d'una derrota total, sense que fos possible cap tipus de negociació.

3.6. LA HISTÒRIA IMMEDIATA: DEL MÓN ACTUAL CAP A LA GLOBALITZACIÓ

Els historiadors no han arribat a posar-se d'acord sobre l'origen dels diferents noms que s'utilitzen per denominar la història actual, encara que es considera que el temps present s'inicia amb el final de la **Segona Guerra Mundial** o amb el començament de la **Guerra Freda**.

També s'utilitzen termes relacionats amb la tecnologia, l'electricitat i amb els materials de la tercera revolució industrial, cridada era nuclear, que és seguida per l'era del petroli.

3.7. EL MÓN POSTERIOR A LA SEGONA GUERRA MUNDIAL (1945-1973)

3.7.1. La Guerra Freda

Damunt les runes de la Segona Guerra Mundial es va definir un nou ordre mundial en què les velles potències europees haver de renunciar al manteniment del seus vastos imperis en els que es va impulsar la descolonització.

Tant els Estats Units com la Unió Soviètica havien superat la guerra en condicions de disputar-se la supremacia mundial, carrera en la que els Estats Units partia amb un clar avantatge.

El seu enfrontament no solament es devia a qüestions d'equilibri internacional, sinó també a causa de les seves oposades estructures econòmiques, socials i polítiques, i a la seva divergent ideologia i propaganda: els Estats Units eren identificats amb el liberalisme polític i econòmic i s'autodefinia com a líder del món lliure i campió de la democràcia; la Unió Soviètica, en canvi, era presentada com l'alternativa totalitària comunista, agressiva i expansionista, que imposava règims de partit únic sotmesos al centralisme democràtic i un rígid sistema econòmic negador de la llibertat econòmica.

El final de la Guerra Freda va arribar després de la Crisi dels Míssils de 1962, que havia posat la humanitat a la vora de la Tercera Guerra Mundial. Els Estats Units i la Unió Soviètica van buscar formes més conciliadores de tractar la política mundial, incloent el famós “**telèfon vermell**”. El resultat va ser l'anomenada **distensió**. La distensió cap a la Unió Soviètica, la vessant bilateral de la qual va consistir en lentes negociacions de **desarmament nuclear**, de **col·laboració en l'espai** i d'**incentivació dels intercanvis comercials**.

3.7.2. Crisi de 1973 i tercera revolució industrial

La crisi de 1973, provocada per la utilització del petroli com a arma política per l'OPEP en el conflicte àrab, va significar el començament d'un cicle de dificultats econòmiques per als països occidentals, que es van fer més greus els primers anys vuitanta.

16. La central nuclear soviètica de Txernòbil

La revolució industrial havia entrat en una tercera fase o

revolució científic-tècnica. Encara que el petroli va seguir sent la font d'energia dominant, la crisi va evidenciar la necessitat de substituir-la per fonts d'**energia alternatives**, unes renovables i unes altres no renovables, com l'**energia nuclear**.

Les estructures industrials més obsoletes, especialment les més intensives en mà d'obra, sofrien un procés de deslocalització cap a el que llavors es deia països en vies de desenvolupament, anomenats nous països industrials a finals del segle, mentre que els antics països industrialitzats avancen en un procés de terciarització⁷ en el que cada vegada tenia més pes l'aplicació de noves tecnologies basades en les telecomunicacions: la informàtica, la robòtica i la denominada economia del coneixement⁸.

⁷ **Terciariització:** és una transformació econòmica i social que afecta als països més desenvolupats des de l'última fase de la revolució industrial

⁸ **Economia del coneixement:** és un terme que es refereix tant a una economia del coneixement centrada en la producció i gestió de coneixement en el marc de les limitacions econòmiques, com a una economia basada en el coneixement.

3.8. NOU ORDRE POSTERIOR A LA CAIGUDA DEL MUR DE BERLÍN

La caiguda del comunisme va provocar un canvi de sistema polític internacional. El canvi més gran va ocórrer a Europa, on el sistema que regia des del final de la Segona Guerra Mundial es va trencar, encara que per alguns observadors aquest sistema era inalterable. A partir del trencament del sistema comunista, es va posar en evidència els problemes ètnics i religiosos, que havien estat ocultats per la repressió comunista.

3.9. EXPANSIÓ I DECADÈNCIA D'EUROPA

Europa es va convertir en un gegant econòmic, després de la unió de les dues Alemanyes, de la creació de la Unió Europea i l'expansió d'aquesta cap als països de l'est del continent Europeu.

La Unió Europea va reduir la seva influència política a causa de la falta de consens entre els països membres, en temes no econòmics i la manca de coordinació entre ells. Com a conseqüència de la falta d'un poder comú, l'eix franc-alemany va funcionar com el líder polític d'Europa.

3.10. GLOBALITZACIÓ I ANTIGLOBALITZACIÓ

Els mitjans de comunicació, especialment els mitjans de comunicació de masses, havien permès des de l'inici del segle XX la difusió mundial del poder de la cultura estatunidenca en tots els seus continguts, tant la ideologia subjacent de tot tipus d'informació, cultural, anecdòtic o embrutidora, o la mateixa publicitat. La revolució informàtica, la telefonia mòbil i Internet han portat el procés al seu extrem en la dècada del segle XX i la primera del segle XXI.

Els partidaris de la globalització argumenten que facilita el lliure intercanvi d'idees, l'expressió individual i el respecte pels drets de les persones, a més de ser inevitable, com és el progrés tecnològic.

3.12. EL MÓN POSTERIOR A L'11-S

Els atemptats que va dur a terme Al Qaeda contra les Torres Bessones de New York l'11 de Setembre de 2001 i la reacció estatunidenca posterior, liderada pel president George W. Bush, van evidenciar l'existència d'un nou tipus de conflicte global que Samuel Huntington⁹ havia prèviament denominat amb el terme "xoc de civilitzacions".

17. Atemptat de l'11 de setembre de 2001 a New York.

El predomini dels Estats Units, única superpotència de l'escena internacional després de la desaparició de la Unió Soviètica, es veu replicat, al menys nominalment, per les declaracions en favor d'un món multipolar¹⁰

3.13. CRISIS ECONÒMICA ACTUAL

En la situació econòmica actual cal destacar que s'han començat diferents crisis. La primera va sorgir al 2007 amb la crisi de les hipoteques subprimes. Aquesta, és una crisi que s'estén per tots els mercats financers, a partir del dijous 9 d'Agost de 2007, va donar pas a la crisi del 2008, sorgida com conseqüència de l'esclat d'una bombolla financera-inmobiliària. L'esclat de la bombolla ha posat en qüestió les bases del sistema financer internacional i va desencadenar el temor a una profunda resecció que qüestionari la continuïtat del sistema capitalista.

⁹ **Samuel Huntington:** és un jurista nord-americà. President del Congrés Continental (1779-1781), i de l'Assemblea del Congrés dels Estats Units (1781).

¹⁰ **Món Multipolar:** és el nom que se li dona actualment, a les tirants relacions entre les diferents grans potències

4. EVOLUCIÓ DE LA CRISI ROMANA

Els treballs més coneguts i importants sobre el món romà són de G. Michwitz i S. Mazarino que han tractat de donar una explicació a la dinàmica de l'evolució social i econòmica d'aquest període.

A França es va imposar, en particular, la idea de què el Baix Imperi no va ser un període més agitat que l'Alt Imperi. Aquesta interpretació rebutja la idea de què la gran crisi d'estat dels segles III i IV va poder no estar relacionada amb una crisi econòmica, social i moral.

L'estudi de l'evolució del sistema monetari posa en evidència la importància de les transformacions que, al llarg d'un segle, van enfonsar el sistema monetari i van establir un nou conjunt basat en els tres metalls (or, bronze i plata).

Entre el principi del regnat de Dioclecià al segle III i al final del segle IV, l'economia, l'ocupació del sol, el sistema de redistribució i el de repartiment de les fortunes van experimentar uns canvis importants. Durant aquests anys van succeir revoltes i invasions i l'estructura administrativa de l'imperi de Dioclecià es va dissoldre per donar lloc a estructures més petites, macro regionals¹¹ o micro regionals¹².

4.1. BAIX IMPERI

Aquest període va estar caracteritzat per la reducció de l'ocupació del sòl, tan agrícola com urbà. L'ocupació del sòl va estar regida per diferents directrius:

- L'imperi per diverses raons va fallir en dues zones comercials: la Mediterrània i l'Europea. Dues zones que evolucionaven de forma contrària.

¹¹ **Macro regionals:** fa referència a una subdivisió administrativa que abasta diverses regions.

¹² **Micro regionals:** fa referència a una subdivisió administrativa que abasta només una comunitats, una ciutat o un districte.

- Les ciutats es van dividir, per culpa dels problemes econòmics, polítics i militars dels segles II, IV i V. La superfície de les ciutats es va anant disminuint ràpidament, i durant el regnat d'Aurelià es van anar tancant amb muralles.

Al camp, la refacció empresa per Dioclecià va ser la conseqüència de les crisis urbanes. En definitiva van haver-hi diferents conseqüències econòmiques, que van provocar la Crisi de l'Imperi Romà.

Una de les conseqüències de l'empobriment de l'Imperi va ser la invasió dels bàrbars. Aquests van poder gaudir de les enormes riqueses que havien aconseguit dels Romans i dels bizantins, els quals no les van poder tornar a gaudir fins un temps després, gràcies a les seves reconquestes.

Alguns textos antics donen algunes conclusions sobre la Crisi en aquells segles, aquestes conclusions són les següents:

- La crisi va ser general, real i profunda. A part de tenir efectes directes com: epidèmies, crisi de mortalitat..., van causar també efectes indirectes com ara: descens de la productivitat de les terres, que es van tornar molt seques en zones altes i molt pantanoses a les valls, entre altres.
- El conjunt de les terres de l'imperi va resultar afectat per diferents fenòmens, les xifres que coneixem d'elles es podrien aplicar sensu latu al conjunt de l'imperi. Es pot suposar que entre començaments del segle IV i el segle V la superfície agrícola útil es va reduir al menys en una tercera part. En algunes regions aquest descens va ser superior.

Per arribar a saber com és realment la Crisi de l'Imperi Romà, es poden estudiar diferents aspectes: l'economia, la societat...

4.2. ELS IMPOSTOS SEGONS ELS TEXTOS

L'economia local suportava amb dificultats els efectes de la crisi, les taxes i els impostos eren cada vegada amb més freqüència pagades i pagats amb or. Els impostos monetaris, influïen molt en els agents econòmics, encara que no els tenien en compte.

Constantí va confiscar la major part de les rentes urbanes, que van passar al Tresor central. Això va fer que el Baix Imperi es caracteritzés per un descens importat dels recursos urbans. Que al ser confiscats per Constantí, van ser aprofitats per l'Estat i temps després en alguns casos els recursos van ser tornats als seus propietaris pels successors de Constantí.

4.3. LA PERCEPCIÓ FISCAL

4.3.1 Les persones

En totes les èpoques va haver-hi resistència, per part dels ciutadans romans a pagar els impostos. Tots tractaven de pagar el menys possible, de manera que va haver-hi nombrosos xocs entre els recaptadors d'impostos i els contribuïdors. Com ens podem imaginar, sembla que els recaptadors intentaven no sortir perdent, en aquest tema.

4.3.2. Confiscacions

4.3.2.1. Confiscacions i botins de guerra

Les confiscacions i els botins de guerra van ser un dels elements importants del pressupost de l'Estat. La freqüència de les confiscacions i dels botins de guerra ens pot donar una idea de la pressió fiscal que hi havia, i de la intenció imperial d'augmentar els seus recursos.

No obstant això, és difícil tenir una visió precisa d'aquestes onades de confiscacions per part de l'Estat.

4.3.2.2. De Dioclecià a Constantí (284-324)

Dioclecià, juntament amb altres emperadors com: Maximià, Hércules i Galeri, va ser recordat com un emperador que va recórrer amb més freqüència a les confiscacions.

Els cristians en el període del regnat de Dioclecià van patir sovint persecucions acompanyades de fortes confiscacions. Els que es van rebel·lar contra les persecucions van ser condemnats i els seus bens confiscats. A les confiscacions dels bens dels cristians s'ha d'afegir els botins de guerra arrabassats als perses.

18. Bust de Constantí

4.3.2.3. Constantí i els seus fills

Constantí va organitzar un important traspàs de riqueses entre els temples pagans, els donatistes¹³ i l'església catòlica. Les sumes i els bens confiscats als pagans van anar a parar tant al tresor com a l'església. Els fills de Constantí van continuar la política del seu pare, destruint temples.

A l'Orient, en la mateixa època, els cristians eren perseguits pels perses. A l'Occident, la repressió de la rebel·lió de Magnesi van donar peu a sagnants proscripcions a partir de 353-354.

4.3.2.4. De Magnesi a Julià

Magnesi, a causa de problemes financers i militars, també va recorre a les confiscacions, amb la fi de sanejar les seves finances i pagar els costos de la guerra.

Julià en canvi va aplicar una política totalment oposada a la dels seus antecessors en les relacions amb l'església i els pagans. Es recordaria com l'emperador que va treure les seves riqueses a l'església. Julià va tractar de promoure unes altres religions o sectes que van ser molt perjudicials per al cristianisme.

¹³ El **donatistes** pertanyien al moviment religiós del donatisme, creat per Donat, un sacerdot del nord d'Àfrica que ensenyava que els sagraments de l'església no eren vàlids si els administrava un sacerdot immoral o algú que hagués renegat de la seva fe durant les persecucions.

4.4. CORRUPCIÓ I MALVERSACIONS

El servei imperial va ser una font d'ingressos lícits, però també propiciava els enriquiments il·legals. El "Codi Teodosià" reflecteix una societat summament corrompuda. Cap sector de la societat sembla estar a resguard de condemnes.

4.4.1. La corrupció dels administradors en el *Codex Theodosianus*¹⁴

El "Codi Teodosià" ens presenta un ampli panorama de robatoris, de tota mena, i excessos comesos pels poderosos, així com de mètodes utilitzats pels funcionaris poc escrupolosos. Alguns d'aquests robatoris que ens presenta el "Codi Teodosià" són les malversacions de quantitats pagades en concepte d'impostos o taxes, sovint condemnats per les lleis més antigues del Codi Teodosià.

Al Codi Teodosià ens explica la corrupció que hi havia entre els recaptadors d'impostos de l'Imperi. Que utilitzaven diferents mètodes per augmentar el gravamen dels impostos –com les trampes en pesos i mides- per tal de sortir beneficiats.

4.4.2. La Repressió

Per netejar els possibles excessos dels administradors, l'emperador va organitzar ràpidament un sistema d'apel·lació davant els tribunals. Els emperadors van tractar de limitar, d'un mode més o menys puntual, les possibilitats de corrupció.

4.4.3. Els administradors

Tenir un càrrec públic donava l'oportunitat d'enriquir-se amb rapidesa, per lo que no és estrany que les crítiques denunciïn els abusos d'una administració mal controlada.

Alguns passatges, del Codi, esmenten explícitament la corrupció activa o passiva de certs administradors per obtenir un privilegi. La llista revela la importància de la corrupció en aquesta oligarquia administrativa: corrupció del governador de la província, del procònsol, en un càrrec municipal, corrupció en els oficis...

¹⁴ **Codex Theodosianus:** és una compilació de lleis vigents, de caràcter oficial, l'elaboració del qual va ser iniciativa de l'Estat en l'època de l'Imperi romà.

4.5. LA SOCIETAT DESIGUAL

El sistema de distribució i l'avanç de la corrupció van propiciar les desigualtats socials. La fragmentació entre molt rics i molt pobres va arribar a la formalització de nous conjunts socials, com el patronat i el colonat.

19. Dibuix de les diferents classes socials romanes.

El període del Baix Imperi va ser en part un període d'empobriment general i en part un període de redistribució de riqueses.

4.5.1. El Patronat

El sistema patronal consistia a fer-se càrrec dels camperols per defensar-los amb finances o avantatges. El paper del patronat va evolucionar al llarg del segle IV.

Els patrons podien ser antics procònsols, vicaris, prefectes o tribuns. La responsabilitat fiscal incumbia al patró, que era o passava a ser gran propietari.

4.5.2. L'esclavitud

En la societat Romana, d'aquella època, encara quedaven molts esclaus, però ja no representaven l'estructura econòmica dominant. El comerç d'esclaus és llúdrria de diferents tràfics, i en particular dels raptos.

Sembla ser que el tràfic d'esclaus es va desenvolupar a finals del segle IV, potser va ser impulsat per una demanda important, quan les primeres onades d'invasors van xocar amb els romans.

Encara que les derrotes romanes de principis del segle V van suposar una disminució de captures d'esclaus. No obstant semblava que al camp o en els petits burgs va haver-hi pocs esclaus, però no va ocórrer el mateix en les ciutats.

M.I. Finley ¹⁵ posa en dubte els desens real del nombre d'esclaus i afirma el debat sobre l'esclavitud i el colonat no ha de limitar-se a simples debats jurídics i legalistes.

4.5.3. Els Colons

Entre l'Alt i Baix Imperi va disminuir l'esclavitud i va millorar la condició dels esclaus, amb el desenvolupament del colonat. Es pot suposar que les arrels del colonat estaven en les reformes de Dioclecià. Aquesta nova capa social agrupava diferents situacions que diferien lleugerament. Hi havia diferents classes de colons (els imperials i els eclesiàstics, privats i públics).

Els colons i els *adscripti* estaven obligats a cultivar la terra. Els colons tenien prohibit posar-se al servei d'un altre explotador o canviar d'activitat. El colo podia ser lliure de les carregues dels curials, tenien un estatus intermedi entre l'esclavitud i la llibertat. Els colons eren venuts amb la terra i estaven vinculats a la seva terra per pagar el tribut. Es podien casar i adquirir béns, però per alienar-los necessitava el consentiment del propietari, ja que amb ells garantia el pagament anual que s'havia d'efectuar.

A partir del 371 els colons van deixar d'estar vinculats per raons fiscals. Per arribar a ser colo, s'havia de passar per diferents etapes, que són conegudes gràcies als textos de Salviano:

- Els pobres, podien arribar a ser colons
- A continuació els seus fills, així com els camperols expulsats pels invasors, accedeixen a un segon grau de subjecció. Com l'Estat no era capaç de registrar ni fixar els orígens dels camperols, qualsevol era lliure de partir i qualsevol de rebre'ls.

¹⁵ **M.I. Finley:** historiador d'origen nord-americà, després nacionalitzat anglès, especialitzat en l'Antiga Grècia. El seu treball més notable va ser *L'economia antiga* (1973), on argumenta que l'estatus i la ideologia civil van governar l'economia en l'Antiguitat.

Aquesta evolució està confirmada per la carta de **Sidoni Apol·linar**¹⁶, en la que podem veure que per lliurar-se de la condició plebea l'únic que es podia fer era convertir-se en colono d'un amo i per la seva part l'amo podia donar a cadascú un estatut de plebeu, en comptes del de colono.

I finalment, una altra manera de convertir-se en colono era declarar-se insolvent davant els deutes.

Els colons constitueixen una forma de transició entre el sistema esclavista de l'Imperi romà, i el sistema feudal que va predominar durant l'edat mitjana.

4.5.4. Les fortunes privades

Al Baix imperi era possible enriquir-se molt ràpidament. Hi ha poques descripcions de fortunes privades que permeten calibrar la importància de les riqueses i les diferències entre elles. Les descripcions es van anar fent més llargues i precises en l'època dels Valentinians. Algunes de les descripcions eren dels béns de Provo¹⁷, prefecte del pretori al 368-375, posen en evidència la dispersió dels béns a l'Imperi.

Les descripcions es fan fer encara més precises en els últims anys del segle IV i en el V, sobre tots en els grans textos hagiogràfics, que es compliaven en descriure les fortunes dels notables cristians.

4.6. ELS PREUS

La formació dels preus i la seva evolució són qüestions crucials per entendre l'evolució de la crisi del Baix Imperi.

Els preus eren el resultat de la combinació de diferents elements, com la producció, la massa i les reserves monetàries, o com la crisi d'escassetat o l'abundància de productes.

¹⁶ **Sidoni Apol·linar**: (Lió, 431 o 432; † Clarmont, 487 o 489) va ser bisbe de Clarmont.

¹⁷ **Provo**: (9 d'agost de 232 - setembre-octubre de 282) emperador romà (276 - 282).

La reforma d'Aurelià va consistir a distingir entre monedes de compte i espècies circulants, terminant amb la costum de vincular la moneda circulant amb el poder liberatori. Per Aurelià i els seus successors aquesta reforma, garantia a L'Estat una estabilitat monetària que el ficava fora de perill d'una gran crisi similar a la que havia tingut en el Segle III. Aurelià es va proposar aconseguir una estabilització dels preus, que van augmentar en funció de la baixa del pes dels metalls preciosos i de la quantitat de monedes emeses.

4.6.3. Fase de forta pujada dels preus (S.III-367) i fase de pujada moderada (368-S.V)

Seria important saber en quin període es van deslligar aquest augment, un període abans del 300, segurament inclòs abans del regnat de Dioclecià. Se pot suposar que les reformes monetàries d'Aurelià, van facilitar l'aparició de diferents elements que van desencadenar l'alça regular de l'or durant un període prolongat.

La tendència al fort augment es va mantenir entre el 274 i el 367, o sigui 94 anys, o de el 300 a i el 367 (68 anys). En els dos casos va ser una tendència a llarg termini.

Aproximadament a partir de 367-368 la tendència de la forta alça dona pas a una situació casi estable o amb alces moderades, que podem seguir fins al final del segle V. L'estabilització de 368 va ser tot un èxit

4.6.4. La crisi en el temps de Dioclecià

Per a Dioclecià l'única causa de les pujades dels preus era l'afany especulatiu de certs traficants que preveien les dolentes collites i emmagatzemaven per revendre a un preu molt alt. La resposta administrativa no podia ser una altra que la taxació dels preus, acompanyada de castics contra els especuladors. Dioclecià va definir així la política de preus de tot el Baix Imperi: repressió.

4.6.5. La crisi d'Antioquia en el temps de Julià

Els esdeveniments d'Antioquia rebel·len els errors administratius en matèria de preus i els errors de les polítiques repressives.

La sequera va assolir la regió d'Antioquia, una de les principals ciutats de l'Imperi, el qual va provocar una crisi de gana. Els primers esments de crisi apareixen en 354 quan Gal·li va acabar ordenant la mort, en una sola condemna, dels caps del senat d'Antioquia.

L'arribada de Julià amb el seu exercit a Antioquia el 363, van fer augmentar les necessitats locals i va contribuir a desequilibrar el mercat local. La sequera es va fer sentir de nou propiciant una alçada dels preus.

Julià va començar imposant uns preus màxims, aplicant els anàlisis i els mètodes de Constantí Gal. Julià va desitjar fer que baixessin els preus dels productes, encara que imposar uns preus màxims que contribueixen a agreujar la carestia i la gana. Varis mesos després Julià va modificar la seva política.

20. Localització actual d'Antioquia a Turquia.

4.6.6. La Segona crisi d'Antioquia

L'hivern de 381-382 havia sigut molt sec. La collita es presentava dolenta i una altra vegada com a conseqüència els preus van augmentar. El nou governador va taxar de seguida els preus.

Va haver-hi un retorn ràpid a una situació normal, ja que hi havia provisions disponibles. Encara que Antioquia van continuar amb períodes de carestia alimentaria, amb els mateixos efectes i les mateixes conseqüències.

4.7. LA BANCA I ELS CRÈDITS

4.7.1. Els Deutes

Les persones més afectades pels deutes van ser els camperols. Algunes situacions no feien més que augmentar l'endeutament dels camperols, sobre tot quan l'impost era pagat en or. Llavors demanaven préstecs als banquers o als seus veïns propietaris, els quals sortien guanyant.

L'endeutament era un dels motors essencials de l'evolució econòmica del Baix Imperi. Era natural doncs que els emperadors dediquessin a la gestió del deute una important sèrie de lleis. Aquestes lleis es basaven en diferents principis:

- protegir als acreditadors i mantenir els deutes
- impedir la fugida dels deutors
- assegurar la rendibilitat de les terres, evitant les vendes a baix preu
- impedir vendes fictícies per extingir deutes

4.7.2. Els crèdits dels rics

Els rics propietaris podien obtenir crèdits amb més facilitat que els pobres. Els textos van insistir molt en què els possessors de lingots, els rics, tenien més crèdit que el qui solament tenia unes monedes d'or.

4.8. LA MONEDA I LA SOCIETAT

La moneda desentelava un important paper en l'evolució social, ja que estava en el centre de les transferències de riqueses. El mecanisme que permetia aquestes transferències es veia facilitat per la crisi de rendiments i per una **exacció fiscal**¹⁸ desigual.

¹⁸ **Exacció fiscal**: Procediment pel qual l'Estat obté els impostos necessaris per sufragar les despeses públiques.

4.8.1. Elements estructurals: la crisi dels rendiments

Els sistemes de recaptació d'impostos es basaven en la idea de què les rentes de l'Imperi eren estables, i en particular els rendiments agrícoles.

Quan hi havia un mal any, una collita dolenta, els impostos i taxes es feien més onerosos, els beneficis disminuïen i la part reservada als impostos augmentava. Tot sembla indicar que durant el Baix Imperi van canviar les condicions climàtiques. En els països d'Europa occidental el clima es va tornar amb molta rapidesa més humit i fresc. A l'Orient sembla que aquesta humitat es va alternar amb onades de calor molt sec.

Per descomptat, és impossible traçar una corba de l'evolució del clima en aquests períodes, i a més les mitges, en aquest camp, tenen un interès molt limitat. L'important és la subsecció de les estacions i no la mitja anual de les temperatures o de la pluviositat, dos elements que poden variar molt al llarg de la mateixa dècada, i que al llarg d'aquella mateixa dècada poden anul·lar-se entre si i donar mitges exagerades.

El món rural de les petites explotacions va haver de sofrir les conseqüències dels canvis climàtics i del sistema d'imposició.

4.9. LA MONEDA I L'EVOLUCIÓ

Els sistemes monetaris i les estructures socials evolucionaven de forma similar. Els elements motors d'aquesta evolució són fàcils d'identificar: l'Estat, l'estructura dominant i l'església són els tres principals.

Dioclecià i els seus successors van crear un sistema que va fer possible aquesta evolució: nous sistemes monetaris i fiscals, reconstrucció de l'imperi i evolució de la forma de retribució del exercit.

4.9.1. Els Motors de l'evolució

En l'evolució del sistema monetari del Baix Imperi es va combinar tres forces convergents:

- **L'Estat:** tenia l'afany per assegurar uns ingressos estables i definitius a llarg termini, procurava millorar els mètodes de percepció d'impostos, va garantir el millor rendiment de les recaptacions i estar preparat per qualsevol onada de forta inflació que pugues afectar als seus recursos.
- **L'estructura dominant:** el model dominant era la propietat territorial i que solament podia suportar una reforma fiscal i monetària si aquesta li garantia el manteniment de les estructures econòmiques que li asseguressin la seva preponderància.

Les dues parts estaven interessades en impedir la fugida dels contribuents, per garantir-se una estabilitat de recursos. Van recórrer a medis econòmics i legals per vincular els camperols a les terres.

- **L'Església:** l'evolució del paper de l'Església va ser el d'una secta que després d'haver aconseguit un reconeixement legal, tractava d'adquirir legitimitat econòmica. L'església es va convertir en l'expressió oral del nou ordre econòmic. Quan l'església tractava de reduir la importància de l'economia monetària, impedia noves acumulacions i la creació de reserves de riquesa, amb el que es mantenia el pes econòmic dels latifundis.

4.9.2. L'evolució Estatal

4.9.2.1. El període de Dioclecià

Aquest període de Dioclecià va ser una fase de reconstruccions administratives i polítiques, en l'àmbit financer i monetari.

➤ **El nou sistema monetari**

Després de la gran crisi del segle III, de la desaparició dels impostos pagats en monedes corrents i del fracàs o de l'èxit parcial de les reformes empreses per Aurelià i continuades per el seus successors, Dioclecià va tractar de concebre i posar en pràctica unes reformes diferents principalment per a resguardar l'Estat romà d'una crisi de la mateixa envergadura, mantenint el mateix temps unes forces militars capaços de rebutjar invasions com la del 275 en l'Occident.

Les reformes monetàries i fiscals de Dioclecià són causades per una desconfiança cap al sistema monetari que havia situat a l'imperi a l'extrem dels nombres vermells a finals del segle III. Per evitar aquestes crisis va tractar de crear un sistema monetari completament nou, basat en la represa de les emissions de monedes de pes definit i dels 3 metalls tradicionals de l'Imperi, or, plata i bronze.

➤ **El nou cadastre**

Per limitar el paper de la moneda i evitar la reproducció d'una crisi com la del segle III, s'havien de prendre en consideració les possibilitats productives de l'imperi i fer un inventari detallat de les mateixes, per organitzar un sistema de pagament d'impostos en espècies i per tractar de millorar el rendiment de les taxes.

El sistema cadastral li permetia basar una gran part del finançament i la retribució de les tropes en "l'anona", que era la provisió de queviures, pagada en espècies per les regions on estava acantonat l'exèrcit.

Aquest sistema, però va funcionar amb grans dificultats.

➤ **La Reconstrucció de l'Imperi**

Després de les importants destruccions causades pels desordres, les invasions i les revoltes de finals del segle III, una de les tasques més urgents de l'Imperi va ser promoure la reconstrucció.

El llarg període de pau que va començar en l'últim terç del segle III va permetre la reconstrucció de les ciutats i els edificis públics o privats de l'Imperi. El símbol més destacat d'aquest període de reconstrucció van ser les obres i la inauguració de la nova capital de l'Imperi, Constantinoble. Les ciutats es van urbanitzar de nou, i els monuments antics es van restaurar. Aquesta gran onada de reconstruccions va afavorir l'extensió del colonat. Era convenient assegurar la conservació d'una mà d'obra estable a la que recórrer per als principals treballs.

Dioclecià va regularitzar el cost de l'exèrcit i gràcies a un sistema d'anona va aconseguir el manteniment de les tropes acantonades en els fronts i completar així la paga dels militars.

4.9.3. El viratge constantinià

➤ **L'evolució del sistema monetari**

El sistema relativament rígid de l'època de Dioclecià es va fer a miques durant els anys que van seguir a la dimissió dels dos tetrarques superiors.

Després de la partida de Dioclecià es va abandonar el sistema alexandrí de revisió de les cotitzacions de les monedes, per tornar a una relació fixa entre monedes de bronze i poder deslliurador.

➤ **El paper de l'evolució de l'exèrcit**

L'Exèrcit era, sinó l'origen, al menys el centre de les modificacions fiscals. Les reduccions ponderals de principis del segle IV van coincidir amb les guerres civils i la necessitat de subministraments militars.

Però la principal modificació del sistema monetari, va ser conseqüència de les guerres, que van transformar l'organització dels exèrcits imperials.

➤ **El paper de l'evolució administrativa**

Constantí va separar les funcions administratives de les funcions militars. És cert que Constantí va multiplicar les funcions civils. De fet va facilitar la creació d'una nova classe, o per lo menys d'un ordre de servidors de l'Estat.

Els antics cavallers s'havien passant en massa a l'ordre senatorial, que va engrossir les seves files amb l'arribada de la burgesia municipal i la creació, en aquesta època, del senat de Constantinoble. Durant el regnat de Julià va haver-hi certa estabilitat social.

4.9.4. Crisi i Ruptures

➤ **L'impacte de les invasions**

Les incursions dels bàrbars en els anys 375-430 van desorganitzar l'estructura dominical latifundista. Els bàrbars en molts casos es van acontentar amb instal·lar-se en els dominis que havien quedat lliures per la partida dels romans, sense modificar la seva estructura econòmica. Es van integrar en el món romà, sense establir noves classes entre les antigues.

Les grans estructures estatals es van enfonsar sense provocar una crisi econòmica. No obstant això la condició dels colons s'assemblava a la dels serfs o els esclaus.

L'economia monetària seguia en regressió. En Occident casi no s'encunyaven ja monedes de bronze, i solament va haver-hi unes petites encunyacions de monedes de plata.

Els bàrbars van acumular enormes tresors gràcies als pillatges i botins. La destrucció causada per les invasions en el sistema de comunicacions i en les ciutats van reprimir el normal desenvolupament del comerç. Els dominis ocupats per bàrbars evolucionaven cap a unes estructures sense comerç organitzat.

Mentre Occident s'encaminava cap a l'Edat Mitjana, a Orient les estructures monetàries resistien millor. El motiu, sens dubte, era la resistència de les ciutats que havien evitat les incursions bàrbares.

4.10. L'EVOLUCIÓ SOCIAL

4.10.1. Del Segle III als Valentinians

La transformació del sistema monetari i fiscal va tenir les seves conseqüències en la societat. L'obligació de pagar els impostos en or i refondre aquestes monedes en lingots exclouïen a una part de la població del pagament d'impostos.

El sistema d'aquells temps va afavorir el desenvolupament del colonat, les seves característiques administratives estaven contingudes en les reformes de Dioclecià. Els propietaris, tractaven de conservar una força de mà d'obra disponible en les seves terres per assegurar la seva rendibilitat.

La desaparició de les monedes intermèdies com les monedes de plata o les monedes de bronze d'alt poder deslliurador va afavorir la divisió social entre els molt rics i els molt pobres.

4.10.2. Dels Valentinians al final del Baix Imperi

➤ El dominat eminent

En aquesta segona meitat del segle IV el sistema latifundista no es basava en la possessió d'un vast domini, sinó més aviat, en la de nombroses propietats escampades pels territoris de l'imperi. Aquestes propietats li proporcionaven unes rentes que cobrava en nom d'un dret de propietat directa.

Els propietaris multi latifundistes van practicar l'autoprografia, és a dir, la facultat de percebre impostos sobre els seus colons i camperols i pagar-los a l'Estat. El latifundista es va convertir així en l'únic intermediari dels colons. Aquest sistema latifundista o multi latifundista no tenia com finalitat monopolitzar el cultiu de la terra. Tolerava l'existència de les petites propietats, que algunes vegades giraven al voltant del domini i altres completaven les produccions principals.

4.11. L'evolució eclesiàstica

4.11.1. L'església, garantia de l'evolució

L'Església es va convertir en una estructura legal i després ràpidament en una semi estructura estatal. L'església va negar-se a acceptar el paper de la moneda o va tractar de limitar-lo al màxim, això entorpia l'evolució social, petrificant les estructures socials i afermant el domini de les riqueses territorials, que eren els signes de les classes dominants.

Després d'una primera generació de "Pares" que havien conegut les persecucions, plens d'honors i avantatges, els successos van passar a pertànyer a la classe més acomodada de la societat romana.

Els "Pares" més importants estaven totalment integrats en la classe dirigent i dominant de la societat del Baix Imperi, el que sense dubte els va permetre influir en les decisions imperials.

El més famós de tots els "Pares" va ser Agustí, i la seva obra la més comentada. La seva influència va ser predominant en els segles de l'Edat Mitjana, almenys fins a la divulgació del testimoni i la reforma. Tan important va ser el paper d'Agustí que les teories eclesiàstiques es podrien classificar en pre i post agustinianes. Les posicions pre agustinianes estan representades sobre tot per Ambrós de Milà. D'aquestes posicions agustinianes i post agustinianes encara conserven crítiques contra els rics, però el tema de la Providència predomina en tot l'anàlisi agustiniana.

Amb l'apologia de les donacions l'església va rebre nombrosos béns d'origen diversos, pel general amb el pretext de repartir-los entre els pobres. L'església no aclaria el fet de què no repartia els béns rebuts, sinó una part de les rentes que treia d'aquells béns. D'aquesta forma amassava una immensa fortuna privada.

En pocs anys l'església es va convertir en la garantia moral de l'estructura social. Els llaços de dependència econòmica entre els camperols-colons i els latifundistes es van convertir en llaços jurídics garantits per l'església.

4.11.2. L'església al servei de l'ordre social

La justificació de l'ordre social per l'església solament es va convertir en una preocupació dels "Pares" en el tercer quart del segle IV. Els "Pares" van passar a defensar el sistema social que permetia i mantenia la divisió entre els més rics i els més pobres.

Agustí recull, completa i explica l'ordre social a partir de 397, en varies de les seves obres i sermons. La teoria agustina sobre l'ordre social es pot deduir de diferents escrits seus:

- Els homes siguin bons o dolents són criatures de Déu i desitjats per ell: "El que ha estat causa del mal no s'ha produït per ordre de Déu, sinó que una vegada nascut, el mal ric forma part de les creacions divines."
- Déu va desitjar que tots els béns terrenals estiguessin repartits de forma desigual. Va organitzar la injustícia per posar-nos a prova, però no calia agreujar-la.

Teodor el Cori va justificar les desigualtats de fortuna per voluntat divina i la necessitat d'ordenar als homes. Encara que els pobres fossin pobres materialment, Déu els havia donat de capacitat de treball i d'un apetit bastant frugal, la qual cosa per a Teodoret era una prova evident de l'encertat de l'elecció divina en el social.

4.12. Cap a un Balanç

Podem arribar a deduir que la crisi va ser iniciada per un augment dels impostos i per les confiscacions per part dels emperadors dels béns, que van ajudar a l'Estat i a l'església a enriquir-se.

La **corrupció**, les **pujades dels preus**, que van portar com a conseqüència molts deutes entre la població, la **formació d'un nou sistema monetari**, les **invasions** estrangeres, els **grans costos de les guerres** i l'**enriquiment final de l'església** van ser els factors que van produir aquesta crisi, una crisi fonamentalment econòmica.

5. CRISI ACTUAL

Gran part dels anàlisis que s'han realitzat sobre les causes de la crisi s'han centrat en la crisi financera. I dels milers de treballs i articles que han atribuït la crisi actual a la situació financera, destaquen els treballs de Hyman

Minsky¹⁹, un dels pocs economistes que va predir el col·lapse del sistema financer.

21. Imatge de la Borsa de New York

Alguns analistes sospiten que un model per analitzar els fets actuals seria el que va succeir el 19 d'octubre de 1987, quan el Dow Jones²⁰ va sofrir la seva major caiguda en temps de pau: es va desplomar un 22%, en un crash que es va contagiar a les borses d'Europa i de Japó. Aquest col·lapse borsari, que va posar de manifest la interconnexió entre les diferents borses del món, va ocórrer en el marc de la por a una recessió econòmica d'Estats Units.

5.1. CAUSES I ORIGEN

Tot efecte té una causa, i tal és el cas de l'actual crisi financera, per a la qual es busca un culpable tot i que possiblement són molts els causants d'aquest problema.

La crisi normalment comença en un país amb una ampla mobilitat de capitals i una elevada capacitat d'atracció dels mateixos. Quan les condicions internes d'estabilitat econòmica, ja siguin estructurals o conjunturals, evidencien un risc per als inversors, aquests tendeixen a buscar altres mercats financers o simplement esperen, sense invertir, cautelosos, fins que, els rendiments s'elevin a causa de la seva acció.

La **restricció en el crèdit**, l'**encariment del petroli** i el **fort ajust** en el sector de la **construcció** ens han portat a l'actual crisi econòmica, amb una seriosa desacceleració econòmica, inflació i creixement preocupant de la desocupació.

¹⁹ **Hyman Minsky** (Chicago, 23 de setembre de 1919 - Rhinebeck, 24 d'octubre de 1996), fou un economista estatunidenc.

²⁰ **Dow Jones & Company** és una empresa nord-americana que publica informació financera. Va ser fundada en 1882 per tres reporters: Charles Henry Dow, Edward David Jones, i Charles Milford Bergstresser. El nom de l'empresa esta format pels cognoms de dos dels seus creadors.

La crisi econòmica nord-americana va tenir el seu origen en les hipoteques subprime²¹, que són aquelles que es concedien a clients amb escassa solvència, o amb poques garanties que poguessin fer front al pagament de les seves quotes.

La crisi iniciada als Estats Units ha provocat que molts inversors i financers acudeixin ara als llibres d'història per redescobrir i intentar avaluar com acabarà aquesta crisi.

En un món globalitzat com en el que vivim, el **virus subprime**²² nascut a Estats Units i les seves conseqüències, han trobat les vies perfectes per aconseguir crear una **gran infecció** en tot el sistema financer mundial.

La crisi immobiliària nord-americana ha portat a cautela a tot el sistema financer i alhora la concessió de crèdits. Això és clarament perjudicial per a les empreses, doncs el finançament és un recurs empresarial molt utilitzat per al creixement i desenvolupament de totes les empreses.

La delicada situació econòmica incideix directament en els ciutadans i en les empreses. Els **consumidors** la detecten, la viuen directament, pot ser que ells mateixos o familiars seus hagin perdut la seva ocupació.

Els **mitjans de comunicació** detallen tots els aspectes i circumstàncies de la crisi i les famílies i les empreses coneixen al detall totes les males dades econòmiques que se succeeixen contínuament. Es genera **desconfiança** entre els consumidors. Els ciutadans redueixen el seu consum per temor al possible empitjorament de la situació econòmica del país i la seva pròpia. El menor consum dels ciutadans originat per la desconfiança té una incidència directa perjudicial sobre les empreses i el creixement econòmic, que agreuja encara més la crisi.

Els **empresaris** també tenen desconfiança i segurament paren alguns projectes empresarials, que podrien generar treball, per temor al fet que fracassin davant la crisi. És per això que es diu que la confiança és molt necessària perquè es generi ocupació. Aquestes circumstàncies han estat decisives per arribar a l'actual situació de crisi econòmica i financera.

²¹ **Hipoteques subprime:** són aquelles que venen donades per un crèdit que tenen un tipus d'interès bancari major que el tipus d'interès preferencial.

²² **Virus subprime:** és com se li diu a tota aquesta "infecció" de l'economia a causa de les hipoteques subprime.

5.2. EVOLUCIÓ

22. Foto representant l'esclat de la bombolla Inmobiliària.

Els **bancs** que promocionaven les **hipoteques subprime**, necessitaven més diners per poder continuar oferint aquestes hipoteques. Així que van decidir invertir en productes que venien d'altres entitats financeres i així poder obtenir una nova liquiditat amb la qual podien continuar

realitzant les seves activitats i concedint noves hipoteques subprime. El virus de les hipoteques subprime va afectar al sistema financer de tot el món, provocant així una crisi econòmica internacional de conseqüències catastròfiques.

Els **bancs** es presten diners entre si a l'anomenat **mercat interbancari** i aquests han arribat a tenir una gran desconfiança entre ells, perquè pensen uns d'uns altres que poden estar infectats per les hipoteques subprime. En conseqüència es bloqueja la circulació dels diners. El fet que els diners no circulin, comporta un estrangulament de l'activitat econòmica, perquè si les entitats financeres no disposen de liquiditat, no poden donar, ni a les empreses, ni a les famílies, els crèdits que necessiten per dur a terme els seus projectes.

Els **ciutadans** no troben la facilitat dels bancs per finançar les seves grans compres, com són l'habitatge i els vehicles, amb el que es ressent la indústria de l'automòbil i el sector immobiliari. En aquests dos grans sectors de l'economia els seus problemes es traslladen a les empreses de diferents característiques que es relacionen directament o indirectament amb ells.

Hem de tenir en compte que les causes de la crisi es converteixen alhora en efectes i viceversa. Un exemple és el següent: la desocupació genera desacceleració econòmica, llavors les famílies quan perden els seus treballs, han de reduir les seves despeses. Com el consum dels ciutadans es redueix, les empreses tenen menors guanys i es troben obligades a reduir les seves plantilles. Tot això provoca **cercles viciosos** dels quals resulta complicat sortir.

5.3. LA CRISI A EUROPA

Quan la crisi financera va esclatar a EUA, molts europeus tenien l'esperança que ella només els afectaria marginalment. Va acabar resultant evident que els **bancs europeus** estaven tan carregats d'**actius tòxics** com els nord-americans. I com ho revela la situació recent a Grècia, el marc de la Unió Europea i les exigències de l'euro, -com el fet que la taxa d'inflació d'un país no pot ser major que un 1,5% respecte a la mitjana dels tres estats de l'Eurozona amb menor inflació, generen una complicació addicional per superar aquesta crisi financera.

La crisi econòmica a Europa avança a tal velocitat que està polvoritzant totes les anàlisis polítics previstos. La crisi està posant al nu les debilitats de la Unió Europea més que mai. Aquestes debilitats són principalment de dues ordres: la primera, la **manca d'una autoritat política i econòmica** única davant els fòrums internacionals; i, la segona, la **falta de competències fiscals** per dotar al pressupost comú de majors recursos.

Els grans països com França, Alemanya, Regne Unit, Itàlia, Espanya, etc., són incapaços de posar-se d'acord per adoptar una estratègia comuna sobre les mesures d'estímul econòmic.

La crisi a Europa s'ha donat en **tres fases**:

- La **primera fase** ha estat a conseqüència de la "intoxicació" dels productes en els quals els bancs europeus havien invertit.
- Una **segona fase** va tenir una causa més europea que van ser les inversions en el sistema financer dels països d'Europa de l'Est.
- La **tercera fase** ha estat conseqüència de la natural preocupació per la solvència del deute sobirà en països ja integrats a l'euro: Grècia, en primer lloc, però també eventualment Portugal i Espanya.

L'evolució probable de la crisi europea és més incerta que la dels Estats Units, perquè posa a prova la legitimitat mateixa de la Unió i de l'elit multinacional que la dirigeix.

5.4. LA CRISI A ESPANYA

Espanya té l'avantatge, en relació amb Llatinoamèrica i amb altres zones del món, de pertànyer a la Unió Europea, que gaudeix de solidesa macroeconòmica i de les reserves financeres necessàries per sortejar els pitjors efectes de la crisi.

Una de les principals conseqüències que durant l'any 2008 va tenir la crisi sobre l'economia espanyola és un fort creixement de l'atur. Espanya ha sofert un conjunt d'impactes que han fet malbé de forma greu l'economia de l'Estat i han aconseguit convertir un alt PIB²³, en un creixement feble. Vam passar d'uns bons anys de tenir poc atur, a un augment preocupant d'aquest, i d'una inflació reduïda i estable, a un augment important d'aquesta. A partir del mes de setembre de 2008 la inflació va seguir un camí descendent i en poc temps es va passar d'una alta inflació a entrar en escena la deflació²⁴.

El **sector de la construcció** és un dels més perjudicats per la crisi a causa de la fi del «boom» immobiliari. Durant el 2008 nombroses empreses constructores van presentar suspensió de pagaments i es van suprimir més d'un milió de llocs de treball relacionats amb aquest sector. Aquest sector és on queda més ben reflectida l'evolució de la crisi que sofreix el nostre país.

23. Una de les moltes oficines de treball d'Espanya, on cada dia la gent fa cua durant hores.

Els efectes de la crisi econòmica també han tingut un fort impacte en el sistema financer espanyol. Els impagaments de nombroses empreses i particulars, al costat de la mala gestió, ha portat a la intervenció d'algunes entitats financeres per part de l'Estat.

²³ **PIB:** Producte Brut Inerior

²⁴ La **deflació** és una caiguda generalitzada i persistent dels preus.

5.5. HI HA SOLUCIONS?

Ben mirat aquesta crisi es converteix en una de les pitjors i hi ha una gran dificultat de trobar solucions que funcionin. Així, les injeccions massives de liquiditat que s'estàn realitzant alleugen, però no solucionen el problema. A més, les baixades de tipus plantejades per Jean-Claude Trichet²⁵ no seran suficients ràpides per revifar les cotitzacions.

L'única solució possible seria l'ampliació de capitals per cobrir pèrdues, però sembla molt difícil atreure aquest capital. Així doncs, no hi ha cap solució, fins al moment, que sembli que vagi a funcionar.

²⁵ **Jean-Claude Trichet:** és un economista francès, expresident del Banc Central Europeu. És enginyer de mines, diplomata de l'Institut d'Estudis Polítics de París i llicenciat en ciències econòmiques. Fou elegit per al càrrec de governador del Banc Central Europeu el 2003 en substitució de Wim Duisenberg per un període de vuit anys.

6. Anàlisi Comparatiu de la Crisi de l'Imperi Romà i la Crisi Actual

Si fem un recull de totes les característiques de les dues crisis podem observar que són molt semblants, dues crisis fonamentalment econòmiques, que van donar pas a una crisi social.

La **crisi romana** va ser iniciada per un augment dels impostos i els canvis produïts al llarg dels segles, que van donar pas a l'enfonsament de l'Imperi. La corrupció, les pujades dels preus, que van tenir com a conseqüència l'endeutament de la població, la formació d'un nou sistema monetari, les invasions estrangeres, els grans costos de les guerres i l'enriquiment final de l'església van ser els factors que van produir aquesta crisi. Amb la situació de debilitat de l'economia, la gent no podia fer front als costos, cosa que perjudicava a l'Estat, doncs si no rebia diners no podia mantenir les necessitats públiques, com ara l'exèrcit. Les forces militars romanes que no rebien la suficient ajuda de l'Estat, no van poder combatre fermament contra els invasors. Aquesta debilitat va ser aprofitada pels bàrbars que van entrar a conquerir el territori occidental de l'Imperi.

Malgrat que l'inici de les dues crisis no es donen en les mateixes circumstàncies, podem dir, cada un dels "imperis" per tal de millorar la seva situació econòmica van dur a terme mètodes similars.

Un cop començada la **crisi actual** als Estats Units, a causa de les hipoteques subprime, aquesta es va estendre per tots els mercats financers del món, ja que els mercats nord-americans un cop afectats pel virus subprime van anar a invertir a altres mercats del món. S'han hagut d'augmentar obligatòriament els impostos, per a poder solucionar alguns aspectes econòmics. Com va passar en la societat romana, aquest augment ha provocat que el nivell de vida de la població disminuís, provocant que molts treballadors es quedessin a l'atur i que no poguessin mantenir algunes obligacions. No obstant, la debilitat que van sofrir els romans va ser en els aspectes militars, mentre que a nosaltres la crisi ens ha debilitat en les competències financeres respecte als altres països que abans no tenien tanta participació en l'economia mundial i que ara són potències emergents. Aquests països, com els bàrbars, d'una manera o d'una altra estan invadint el nostre territori financer i s'estan fent més forts, mentre es queden amb el lideratge econòmic.

7.COMPARACIÓ ENTRE L'IMPERI ROMÀ I EL MÓN OCCIDENTAL ACTUAL ²⁶

La comparació entre l'Imperi Romà i l'Imperi Amèrica actual és molt curiosa ja que els americans segueixen conservant algunes de les tradicions i la forma de viure dels romans. Veient això ens preguntem com és que els romans, que ignoraven l'existència del continent americà, han exercit una forta influència sobre els americans en aspectes polítics, socials, culturals... És interessant poder arribar a esbrinar quines són les semblances entre l'Imperi Romà i els Estats Units, per arribar a saber més sobre les nostres arrels i per aprendre de la seva història imitant els encerts i intentant no cometre els mateixos errors.

Després que Cristòfor Colom descobrís Amèrica, es va produir la seva explotació, invasió, ocupació i colonització per algunes nacions europees, de les quals les principals van ser Espanya, Portugal, Anglaterra, França i Holanda. Aquestes potències europees havien estat influenciades i conquerides pels romans. Finalment, podem constatar que les tradicions, la forma de viure i de pensar dels romans, van arribar fins a Amèrica gràcies als colons europeus, que estaven influenciats pels romans, i van deixar allà algunes de les semblances que veurem a continuació.

Encara que ens centrarem en les semblances entre aquests dos grans Imperis, hem de tenir en compte que també existeixen diferències notables entre els dos, com ara:

- Roma sempre va ser una entitat política esclavista, en canvi, els americans van començar amb una organització esclavista, per a mesura que van anar passant els anys la van deixar a un costat proclamant la llibertat de tots els ciutadans com un dret indispensable.
- Els romans van generar poques idees originals en el camp de la ciència i la tecnologia, mentre que Amèrica és un formiguer d'innovació i creativitat.

²⁶ Per fer la comparació he pres com a referència als Estats Units, paradigma de la civilització occidental.

Semblances Històriques	
Roma	Estats Units
<p>La societat romana estava dividida en tres classes socials: esclaus, plebeus i patricis.</p>	<p>Al igual que Roma, en els seus principis la seva societat estava dividida en tres classes socials: esclaus, indígenes i criolls.</p>
<p>Els romans sentien un complex d'inferioritat respecte a la vella Grècia, la qual els va vèncer culturalment.</p>	<p>Els americans en general tenen un complex d'inferioritat respecte a la vella Europa, pel que fa als aspectes culturals i artístics.</p>
<p>L'Imperi Romà va colonitzar un gran territori, ocupant diferents continents: Europa, Àsia i Àfrica.</p>	<p>Els Estats Units, com demostra la seva història, també és un imperi que va colonitzar un gran territori no només a Nord-Amèrica sinó també en altres indrets del món com Cuba i Filipines, guanyant la Guerra Colonial a Espanya.</p>
<p>Els romans van començar a construir vies, per a l'ús militar, que al final es van anant estenent arreu de l'Imperi. I finalment, formaren una important xarxa de comunicacions entre les contrades de l'Imperi.</p>	<p>A Estats Units hi ha un paral·lelisme amb l'Internet que principalment es va construir per a l'ús militar, però finalment s'ha estès mundialment i avui dia és la xarxa de comunicació més important.</p>

<p>A Roma les pugnes entre les faccions Populars i els Optimates van crear un cataclisme que van conduir a l'anarquia i a la Guerra Civil entre Pompeu i Cèsar.</p>	<p>Als EUA la dicotomia irreconciliable Nord/Sud, de riquesa industrial/riquesa agrícola, de defensa de la democràcia/ de l'esclavatge va provocar la Guerra Civil (1861-1865)</p>
<p>Roma ha viscut èpoques "glamuroses" on imperava la bonança i la pau, com la <i>Pax Romana</i> i d'altres èpoques de privacions de plaers elementals, com en el Segle III, quan va començar la crisi.</p>	<p>Els Estats Units, i la societat occidental en general, també han viscut èpoques bones, de pau, d'una estabilitat econòmica bona, com en els anys 90, i també èpoques dolentes com l'actual.</p>
<p>Les virtuts del ciutadà romà eren:</p> <ul style="list-style-type: none"> • El valor (virtus) • La independència de judici i acció (libertas) • La glòria • La devoció (pietas) • La situació i adaptació a la vida pública (dignitas) 	<p>La ideologia nacional dels Estats d'Amèrica del Nord es pot descriure en cinc paraules:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Llibertat • Igualtat • Individualisme • Populisme • <i>Laissez-fair</i>²⁷
<p>Roma va tenir una gran tolerància religiosa. La persecució dels cristians, va ser una excepció, ja que en aquells moments els cristians es negaven a complir moltes de les lleis romanes.</p>	<p>Els americans al llarg del temps també han mostrat una gran tolerància religiosa. A Amèrica conviuen milers de persones que professen diferents religions, encara que els actuals sentiments anti-islamistes són probablement l'excepció.</p>

²⁷ **Laissez-fair:** és una expressió francesa il·lustra la teoria econòmica que preconitza una llibertat absoluta: lliure mercat, lliure manufactur. Va ser usada per vegada primera per Jean-Claude Marie Vicent de Gournay.

Semblances Econòmiques	
Roma	Estats Units
L'Imperi Romà va caure per culpa dels nombres vermells, resultat de l'avarícia dels seus líders.	Actualment els comptes dels Estats Units estan en nombres vermells a causa de la crisi i de la mala gestió dels seus governants.
Roma va caure en el declivi cultural i econòmic per culpa d'una mala economia i d'una mala gestió d'aquesta.	Els Estats Units també estan en declivi a causa de l'economia, en concret de les hipoteques subprime.
En l'antiga Roma hi havia una enorme bretxa entre les diferents classes socials, on els rics ocupaven els càrrecs de representació en el govern i els pobres, havien de treballar tot el dia per a poder sobreviure.	Als Estats Units s'esta obrint una bretxa econòmica, com va passar a Roma, entre les classes més benestants i les classes més pobres.

<p>Roma va establir sistemes transnacionals de comerç. En les àrees romanes de pau, va establir xarxes de comunicació, com la Via Augusta, un sistema postal, com l'organitzat per Cèsar August, i l'estabilitat comercial.</p>	<p>De la mateixa manera, els EUA ha liderat el camí en l'assoliment d'un sistema global de comerç, la globalització, que és controlada actualment per ells. En la globalització actual els productes circulen lliurement pel món. La globalització ve donada per l'aparent triomf del capitalisme d'Estats Units que ha tingut una enorme influència a Europa, Llatinoamèrica, Àsia, i a tot el món.</p>
<p>Els romans per fer-se més rics cercaven mines de plata, or i ferro, sal,... arreu de l'Imperi, per exemple, plata a Britània.</p>	<p>Els americans per poder-se fer més forts i rics cerquen petroli a l'Iraq i el control dels productes energètics a l'estret d'Ormuz.</p>
<p>Els models romans de productivitat es basen en la utilització de la força del treball, amb l'objectiu de la bona vida d'una persona.</p>	<p>Els governs americans, el capitalisme i el self made man²⁸ també es basen en aquest progrés de la utilització de la força del treball.</p>

²⁸ **Self made man:** és un concepte que està profundament arrelat al somni americà.

Semblances Polítiques	
Roma	Estats Units
Roma va tenir emperadors, nascuts a diferents províncies de l'Imperi com: Síria, Àfrica, Hispània.	Els EUA han estat governats per fills d'immigrants irlandesos i d'altres ètnies europees continentals. I actualment està governat per un president de raça negra, Barack Obama, fill d'un kenyà.
L'exèrcit Romà en els seus anys era una superpotència, ja que gràcies a ell Roma va aconseguir conquerir grans territoris i expandir la seva cultura.	En el present passa el mateix amb l'exèrcit d'Estats Units: és una superpotència, ja que és l'exèrcit més ben dotat en l'actualitat i a més totes les nacions occidentals compten amb ell.
Roma va formar importants tradicions polítiques, el govern just i l'imperi de la llei ²⁹ .	Estats Units igual que Roma, conserva l'imperi de la llei i el govern just.
L'Imperi Romà va centralitzar el seu poder polític a Roma.	Els Estats Units centralitza el seu poder a Washington.

²⁹ **Imperi de la llei:** s'entén que el concepte significa que la llei està sobre qualsevol altre principi governatiu

<p>A Roma el Senat es va omplir de senadors corruptes. Com per exemple Cassi, que va ser un dels que van conspirar contra Cèsar.</p>	<p>El govern actual dels Estats Units s'ha tornat cada cop més corrupte: Greg Meeks que va ser investigat al 2010 ha estat investigat sobre els seus préstecs d'hipoteca a un magnat d'immobiliària.</p>
<p>Arran de les primeres amenaces dels pobles fronterers, Dioclecià va reaccionar amb reformes a l'Imperi.</p>	<p>El Congrés americà va aprovar després dels atacs al WTC³⁰ les lleis USA Patriot³¹, que atorguen al fiscal general plens poders per detenir, empresonar i eludir el procés judicial ordinari, i autoritzen el Govern federal a controlar les dades informàtiques i les comunicacions electròniques dels ciutadans americans.</p>

³⁰ **WTC:** World Trade Center era un complex situat en Lower Manhattan, a Nova York, on estaven situades les Torres Bessones, destruïdes l'11 de setembre de 2001 a causa d'un atemptat terrorista

³¹ **Lleis USA Patriot:** és una llei del Congrés dels EUA que va ser signada el 26 d'octubre de 2001. Amb l'objectiu d'ampliar la capacitat de control de l'Estat en àrees de combatre el terrorisme.

Semblances Socials	
Roma	Estats Units
Els romans, ja cristians al segle IV, no consideraven rellevant l'educació per al triomf o per arribar a ser una persona important.	Als EUA el neoliberalisme de mercat i la cultura actuals no consideren la idiotesa un obstacle per al triomf personal o per la promoció social.
Els romans estimaven el bon menjar i la bona conversa, i el que més els agradava era la combinació dels dos.	Els americans gaudeixen d'una bona cervesa acompanyada de menjar, per veure la televisió, per dinar...
Els romans eren de caràcter laboriós i constructiu, amb un gran geni inventiu.	Els grangers americans del segle XVIII, tenien les mateixes característiques: eren de caràcter laboriós i constructiu.
La formació de ciutadans lúdics, <i>panem et circenses</i> ³² , literalment "pa i jocs del circ", va esdevenir objectiu de polítiques d'amansiment i ensopiment social a Roma.	Als Estats Units els esports de violència eròtica com la boxa o el <i>wrestling</i> ³³ han tingut el màxim grau d'expressió d'amansiment amb els <i>couch potatoes</i> ³⁴ davant de la televisió, encara que els show business, i les pel·lícules de Hollywood, també capten l'atenció dels americans.

³² **Panem et circenses:** és una **locució llatina** pejorativa d'ús actual que descriu la pràctica d'un **govern** que per mantenir tranquil·la a la població o per ocultar fets

³³ **Wrestling:** La lluita lliure és una de les més antigues formes de combat

³⁴ **couch potatoes:** és una persona que gasta el seu temps assentada mirant la televisió.

Semblances Culturals	
Roma	Estats Units
<p>Els romans celebraven les Saturnalia³⁵ després de cada període de collita com a forma de tancar l'any agrari, tot agraint Saturn, antic déu romà de l'agricultura, l'abundància i fertilitat de les seves terres.</p>	<p>Els americans celebren el dia d'Acció de Gràcies³⁶ que han heretat dels seus avantpassats tradició vinguda d'Europa, per a celebrar el final de la collita. Podríem dir que tenen influència dels costums dels camperols romans.</p>
<p>Les plantes dels edificis romans de diversió com amfiteatres (planta ovalada), teatres (mitja circumferència), la forma de construir vies de comunicació, construïdes de manera estratègica i per poder arribar a les diferents parts de l'Imperi, els tipus de cases: <i>domus</i>, <i>insulae</i>, <i>vila</i>...</p>	<p>Avui en dia els americans conserven moltes de les estructures arquitectòniques de construcció romana en els seus edificis de diversió com: els camps de futbol, de beisball, l'òpera, la forma de dissenyar i construir les diferents carreteres, o els tipus d'habitatges, una <i>insulae</i> seria un bloc de pisos, una <i>vila</i>, una casa al camp.</p>
<p>Els romans tenien un llenguatge molt variat, per a tots els camps lèxics, com ara el de l'esport, la terminologia política, en la guerra, en els espectacles, en el comerç i el transport, entre altres.</p>	<p>Avui en dia els americans continuen utilitzant paraules romanes tant en el món de l'esport (versus, vs) com en l'àmbit de la política (agenda, momentum), el còmput del temps (a.m./p.m.). Però com els romans també han imposat el seu lèxic en camps específics com en la informàtica (software, PC...).</p>

³⁵ **Saturnalia:** era una festa romana dedicada al deu Saturn, que se celebrava cada any el dia 17 de desembre. La festa es feia prop del inici de l'hivern quan les feines del camp ja s'havien acabat.

³⁶ **Acció de Gràcies:** és una festivitat anual per agrair (tradicionalment a Déu) la collita de la temporada.

<p>Els romans van desenvolupar un alfabet pràctic i una llengua pràctica, que es van imposar arreu del seu Imperi i més enllà en el temps doncs encara l'utilitzem.</p>	<p>Els americans han desenvolupat una ortografia i gramàtica de l'anglès més pràctic o simplista que la de l'anglès britànic. I gràcies a ells l'Anglès és una llengua que s'utilitza internacionalment.</p>
---	--

8.CONCLUSIÓ

Per començar vull fer una breu consideració sobre les tasques que m'ha comportat la investigació realitzada. Realment han sigut poques les dificultats amb què he topat en l'elaboració d'aquest treball, encara que alguna n'he tingut, com a l'hora de la recerca sobre la crisi romana i de les semblances entre Roma i els Estats Units.

Com ja s'ha vist al llarg del treball, aquest és un tema extens i amb molts factors a tenir en compte que poden variar segons la font històrica amb què es treballi, i segurament es podria desenvolupar més detalladament algun dels punts que s'han tractat aquí.

Tornant ara a la hipòtesi inicial, en primer lloc permeteu-me que faci una pregunta: Creieu que quan els americans es miren al mirall s'adonen que moltes de les seves tradicions i la base de la seva història estan reflectint l'herència d'un poble que va viure fa milers d'anys a un altre continent?

Després d'investigar les dues crisis i els dos mons puc afirmar que es confirma la hipòtesi inicial sobre que el que succeeix al món actual té similituds amb el que va passar fa uns milers d'anys a Roma.

Els romans van ser i són una gran font d'influència, com hem pogut observar al llarg del treball. Un bon exemple el trobem en aspectes com la divisió social de tots dos imperis o l'interès pels espectacles i el bon menjar que s'observa en uns i altres.

D'altra banda la crisi que va acabar amb el seu Imperi va ser causada per diferents motius que podem sintetitzar en:

- Descapitalització d'Occident deguda a l'hegemonia d'Orient.
- La pujada d'impostos.
- La corrupció dels polítics.
- La ruïna de la classe mitjana.
- La defallida del seu sistema de subsistència: l'agricultura.
- Per les despeses que va produir la guerra contra els invasors.
- Manca de diners en les arques públiques

Pràcticament totes aquestes causes tenen un paral·lelisme amb la situació de crisi que estem vivint actualment, encara que hi ha almenys una diferència possiblement notable entre les dues decadències i té a veure amb la seva extensió en el temps.

La decadència de Roma va durar tres segles i en canvi la de l'Imperi Americà, i per tant de la societat occidental, potser durarà només unes quantes dècades.

El desenvolupament dels mitjans de comunicació i de transport ha donat major velocitat a la civilització moderna.

El progrés de les eines electròniques, la tecnologia digital, posa a les aules al temps i és possible que la "nostra" caiguda sigui tan vertiginosa, dramàtica i violenta com la "nostra" ascensió.

No hem après dels seus errors en l'economia i això ens ha portat a revivir una crisi profunda i global. Com va dir un cop el filòsof George Santayana: "Els qui no poden recordar el passat són condemnats a repetir-lo."

Tal com acabem d'afirmar, les dues crisis són la conseqüència de diferents errors com la mala gestió econòmica, la corrupció i la ignorància dels símptomes que avisaven de la possible davallada econòmica.

Les solucions que van voler aportar els governants no van ser útils, perquè ja era massa tard per mirar de frenar el caos que se'ls venia damunt.

Els efectes de la crisi romana van ser tan grans que van afectar a tot l'Imperi, especialment a les classes socials més baixes, com passa amb la crisi actual que afecta a tot el món financer i principalment a les classes menys afavorides, deixant-les en l'atur i lluitant per poder arribar a final de mes.

Moltes de les similituds entre les dues crisis han provocat que molts inversors i financers acudeixin ara als llibres d'història per redescobrir i intentar avaluar com acabarà aquesta crisi. A tots nosaltres, com a aquests inversors i financers, ens queda el dubte de si aquesta crisi podrà ser letal i provocar el final d'un cicle.

Però encara que el món romà desaparegués per culpa de la crisi, el seu esperit, els seus costums i la seva cultura encara són presents en els nostres dies, com hem pogut observar en les comparacions realitzades al llarg d'aquest estudi.

La influència que va tenir el món Romà en les èpoques que el van seguir, va arribar fins els segles XVII i XVIII, moment de la formació dels Estats Units. Aquesta gran influència que va tenir Roma sobre el seu món i el nostre, és la mateixa que tenen actualment els Estats Units sobre el nostre món i potser sobre el món futur. Així com, després de la desaparició de l'Imperi Romà, els Estats Units van rebre la seva herència com a superpotència, quan els Estats Units deixin de ser de gran importància, altres països com Xina i l'Índia, que ja han començat el seu creixement, seran probablement els qui rebin el llegat Occidental. L'estudi sobre aquestes potències emergents podria ser un futur camp d'investigació.

Del que no hi ha cap dubte, després de realitzar aquest treball, és que els romans van ser l'Imperi més important de la història de la humanitat i que encara segueixen essent vius en els nostres encerts i desencerts.

9. Pàgines web i bibliografia

- <http://www.formapyme.com/reportajes/54/10/396/Inmobiliaria/Una-leccion-de-historia-causas-y-consecuencias-tras-la-crisis-hipotecaria-de-Estados-Unidos-.html>
- <http://eleconomista.com.mx/notas-online/finanzas/2009/02/20/conoce-las-causas-actual-crisis-financiera>
- <http://www.webislam.com/articulos/35429algunas-de-las-causas-de-la-crisis-economica-mundial.html>
- <http://www.eumed.net/libros/2008a/354/LAS%20CAUSAS%20DE%20LA%20CRISIS%20FINANCIERA%20ACTUAL.htm>
- www.geohistoria.net/paginas/1bhis.htm
- <http://ca.wikipedia.org/wiki/Portada>
- <http://pdf.rincondelvago.com/liberalismo-nacionalismo-y-romanticismo.html>
- http://iris.cnice.mec.es/kairos/enseanzas/bachillerato/mundo/liberalismo_01_01.html
- <http://vidasinsentido.wordpress.com/2006/10/15/causas-de-la-caida-del-imperio-romano/>
- <http://www.redescristianas.net/2010/01/03/las-causas-de-la-crisis-mundial-actualvicenc-navarro/>
- <http://eleconomista.com.mx/notas-online/finanzas/2009/02/20/conoce-las-causas-actual-crisis-financiera>
- http://www.portalplanetasedna.com.ar/monarquia_roma.htm
- http://www.euribor.us/causas_crisis_economica.php
- <http://perueconomico.com/>
- <http://economia.universiablogs.net/2011/01/28/la-crisis-de-europa-aun-esta-a-mitad-de-camino/>
- <http://www.heritage.org/research/lecture/the-lessons-of-the-roman-empire-for-america-today>
- <http://americaandthefalloftheromanempire.blogspot.com/>
- http://www.chathamjournal.com/weekly/opinion/one_on_one/dgmartin-04-05-04.shtml

- <http://theintermountain.com/page/content.detail/id/540389/Are-there-similarities-between-Roman-Empire-and-America-.html?nav=5011>
- DEPEYROT, Georges: *Crisis e inflación entre la antigüedad y la edad media / Georges Depeyrot*. Barcelona : Crítica, cop. 1996.
- JIMENÉZ GARNICA, Ana María: *La Desintegración del imperio romano de occidente : Roma*. Torrejón de Ardoz : Akal, cop. 1990.
- BARTOLOMÉ, José Luis "¿Hauria de ser l'oncle Sam l'hereu universal de la rebesàvia de Roma?" Revista "Auriga" nº37 (primavera 2004)
- VVAA: Llatí 1 Batxillerat; ed. Santillana
- VVAA: Llatí 2 Batxillerat; ed. Santillana
- MONTANELLI, Indro: *Historia de Roma*, Editorial Debolsillo. Colección Ensayo Historia. 5ª edición, julio de 2006.